

AZ ERDÉLYI ROMÁNSÁG TÖRTÉNETE

ÍRTA
TÓTH ANDRÁS

BUDAPEST 1944
KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

Kiadó: Ángyán Pál
Tipográfiai Műintézet (Fel.: Marcich József) Budapest. V. Báthory-u. 18.

AZ ERDÉLYI ROMÁNSÁG TÖRTÉNETE

1. ŐSTÖRTÉNET.

A napi politika és a tudományos irodalom egyaránt sokat vitatott kérdése volt, s az ma is: a román nép származásának problémája. Politikai síkon a vita sohasem fog elcsendesedni, hiszen az egyik fél igazának elismerésével a másik nemzetnek évszázadokon keresztül ápolt, sok verejtékes munkával megszerkesztett nemzeti öntudatáról kellene lemondania. A tudomány azonban a politika napi igényeitől teljesen függetlenül, már eldöntötte a kérdést. A jövő kutatók már csak a részletek szempontjából hozhatnak változást; a kérdés nagy egészére a *tudományos* igazság nevében már megadták a választ Európa tudósai.

Az őstrománység a Balkán-félszigeten született meg, körülbelül azon a területen, melyet a Skoplje—Sofia—Nis városok között elterülő háromszög zár magába. Ezen a vidéken már évszázadokkal a római hódítás megindulása előtt élénk élet zajlott. Így a történelemben igen messze kell visszalapoznunk, ha tisztán akarunk látni a románység megszületésének kérdésében. A római hódítást megelőzően, a Kr. e. II. és I. évezred fordulója táján a félsziget északi réiszen sorozatosan több nép telepedett meg, valamennyien az indogermán népcsalád tagjai. E különböző Mlyr és trák néptörzsek mellett nagy

szerpet játszottak az orosz steppékről előbukkanó szkíták, különösen az északi trákok (a dákok és géták) területén, a mai Erdély, Dobrudza és a Duna-torkolat vidékén. A szkíta hatás mellett, a Kr. e. V. század táján a délről északi irányba erőlyesen terjeszkedő görögség, majd egy hatalmas kelta hullám hagyott mélyreható nyomokat az északi Balkán életében. A III. században kezdődő római hódítás azonban az eddigi hatásoknál sokkal mélyebben nyúlt bele a félsziget történelmének alakításába.

Politikailag az egész félsziget római uralom alá került; nyelvileg, műveltségben pedig az a rész romanizálódott, ahol a dél-balkáni görögség már nem hatott erősebben. Ez megközelítőleg a mai Durazzo—Skoplje—Sofia—Balkán hegység—Várna vonaltól északra eső terület (Jirecek—Skok vonal). Róma a Kr. utáni I. században, politikai és hadászati okokból, összeütkezésbe került az akkor virágkorát élő dák birodalommal. A római elgondolás előretolt bástyát látott az erdélyi medencében, így nem hagyhatta azt a fontos pozíciót a dákság kezében. Róma három véres hadjáratban (Kr. u. 88, 101—102 és 105) megsemmisítette a dák katonai hatalmat s vele együtt az egész dák népet. Az új római provinciába, a gazdagságáról és aranyáról már akkor híres Dacia-ba a római birodalom minden részéről özönlöttek a hivatalnokok, katonák, telepések és kereskedők. A provincia nyelve, vallása ennek megfelelően erősen kevert volt, azonban a légiók zöme és a legmagasabb vezetőréteg e messzi tájon is Rómát és a latinítást képviselte. A népvándorlás meginduló tömegeivel szemben azonban ezt az előretolt, a birodalomtól szinte teljesen elszigetelt erődöt nem lehetett sokáig tartani. A gyengülő Rómának arra már nem volt ereje, hogy a limest a természetes vonalra, a Kárpátokig tolja ki; így a következő természeti határnál, a Duna vonalánál kellett megállnia. E folyamat befejezéséért Aurelianus

császár 271-ben Dacia római és romanizált lakosságát visszavonta mélyen a Duna mögé, Moesia belsejébe. A dáciai romanitás teljesen megszűnt; az a pár család, mely nem követte a hivatalos Rómát, elveszett a népvándorlás évszázados viharában. Nyilvánvaló ebből, hogy a latin elem erdélyi „incolatus”-ában (271-től a magyar honfoglalásig Erdélyben való fennmaradásában) hinni: minden tudományos alap nélkül szűkölködő elképzelés.

A Dáciából visszavont népességet a császár a kárpótlásul „Dacia Aureliana” -nak elnevezett területen, a fent említett Skoplje—Sofia—Niš közti területen telepítette le. Ezen a területen, a Dáciából, majd Pannóniából menekülő colonusok és kereskedők rétegeből, valamint a már régebben ott élő romanizált (pásztorok) és latin (városi) lakosságból született meg az őstrománység a Kr. u. III. és IV. sz.-ban. Fejlődésének kezdeti fokán az ősalbánsággal együttélő őstrománység itt, a Prima Justiniana-ban működő s a balkáni romanizmus életére döntő hatású katolikus érsekség egyházi fennhatósága alatt ismerkedett meg a kereszténységnek először latin formájával. Kezdetleges társadalmuk a provinciák menekült városlakóiból és az itt talált városi elemből, valamint az ősi balkáni pásztorkélet hagyományait folytató menekülő colonusok pásztorkodó-állattenyésztő tömegeiből állott. Itt alakult ki a rományságot a legújabb korig jellemző pásztori életforma, melyet a néprajz „trans-hunsanceV néven ismer: a legelő-váltáson alapuló~teTre-nyárra új tanyát kereső pásztorkodás.

Az őstromán-ősalbán balkáni együttélés viszonylagosan nyugodt évszázadait gyökeresen felforgatta a VI. század második felében meginduló szláv hódítás. A szláv törzsek északról jövet özönlöttek el a félszigetet: felszívták az elszlávosított s a türk népek közismert államalkotó tulajdonságaival rendelkező bolgár nép szervező erejét is; így érthető, hogy a sokkal kevésbé

szervezett pásztorlakosság sem tudott hatásuknak ellenállani. A városlakó elem teljesen elszávosodott s még a főútvonalaktól távol élő, hegyekben pásztorlakó réteg sem tudta magát hatásuk alól kivonni. A folyton erősödő szláv nyomás hatására az őstrománság egységes tömbje a IX. és X. század folyamán felbomlott s egyes részei a szélrózsza minden irányában elvándoroltak. Egyik csoportjuk nyugat felé vette útját s végül a mai Istria területén telepedett meg (isztro-románul ma kb. 2000 lélek beszél a Monte Maggiore környékén). Egy másik csoport délnek indult; ezeknek utódai a mai arománok vagy cincárok (Macedóniában) és a meglenorománok (Saloniki környékén). Az őstrománság zöme az északi utat választotta: átkeltek — a pásztorlakó, „transhumance” életformát soha el nem hagyva — a Balkán-hegységen, majd a Dunán. Feltűntek a korabeli bizánci forrásokban (a magyar „oláh“-val egytőből eredő „vlah” nevük szláv közvetítéssel a germánból jutott a görögbe), majd arról értesülünk, hogy a XI. és XII. században megtelepedtek a Duna északi mellékfolyóinak (Arge?, Jalomita, Dämbovita) pásztoréltre különösen alkalmas erdős vidékén. Itt szoros kapcsolatba kerültek a Kárpátoktól délre és keletre elterülő alföldek akkori türk-fajú népeivel: az úzokkal, kúnokkal és besenyőkkel. Ennek a hatásnak köszönhetőek állattenyésztésük magasabb fokra való emelkedését, egyes előkelő türk családok beolvadását s ezzel kapcsolatban fokozatosan erősödő állami és hadi szervezetük kialakulását. Besenyőkkel együtt tűnnek fel, elsősorban Magyarország területén, Fogaras megyében írásosan kimutathatóan a *XIII. század első negyedében*.

Az állandó háborús veszedelem miatt a Balkánon bizonytalanra vált a pásztorélet s a románok a XIII. században mind nagyobb tömegben özönlöttek el a Dunától északra elterülő sík vidéket. Majd hamarosan megindultak az életmódjuk szempontjából kedvező Kárpátok felé. Az első nagyobb román faji hullám a tatárjárás előtt, az Árpád-birodalom hatalmának teljében érkezett el Magyarországra. A magyarság, az Erdélyt megszervező Béla királyfi (a későbbi IV. Béla) elgondolása szerint ugyanebben az időben, katonai és művelődési okokból dél és kelet felé átlépte a Kárpátok vonulatát. A hegyeken túl a magyar telepek hosszú sora alakult ki. A népi határ kitolása a Kárpátokra, azok belső lejtőinek intenzívebb gazdasági kihasználása felé irányította a figyelmet. Katonai és gazdasági szempontból egyaránt alkalmasnak látszott e területre a nemrég feltűnő román pásztor nép. Letelepedésük tehát nem ütközött akadályba. Fokozott mértékben érvényesült ez az elgondolás a tatárjárás után, amikor határvédelmi szempontból is fontossá vált a Kárpátok vonalának minél sűrűbb benépesítése. A székelységnek a Hargita nyugati völgyeiről a mai gyergyói, csíki, kászoni és háromszéki medencékbe való áttolásával egyidőben (XIII. század második fele—XIV. század) megindult a románság rendszeres telepítése. Fogarásföld mellett fokozatosan Brassó vidékén, Hunyad, Krassó, Szörény és Temes megyékben is feltűnnek a román falvak. A XIII. században főként a királyi várak környékén találunk román népességet; a tatárjárás után már magánbirtokok is kaptak engedélyt (főleg Biharban) románok megtelepítésére. Ezzel a románságnak Erdélyben való megtelepedése a hegyvidéken általánossá vált.

A XIV. század elején indult meg a moldvai románság nagyobb méretű beszivárgása a magyar területre.

A Dunán átkelt román pásztorok, a Kárpátokat megkerülve hamar eljutottak a mai Moldva és Bukovina földjére. Innen kiindulva lépték át a Kárpátok vonalát. Ez a folyamat népesítette be románokkal az addig magyar-szláv' népességű vagy lakatlan északerdélyi máramarosi részeket. A forrásokban nehezen tudjuk szétválasztani a pásztorok életforma következtében egyaránt „vlah“-nak nevezett rutén és román elemeket. Általában megállapíthatjuk azonban, hogy a két nép között a középkorban a Tisza felső folyása volt a határvonal. Az első román telepek a Tisza máramarosi mellékfolyóinak völgyeiben tűntek fel; innen kiindulva népesült be a XIV. század folyamán románokkal az Erdélyi Középhegység északi és nyugati lejtője a Körösök vidékéig. A keletről telepedő románság itt találkozott a délről északnak szüremelő románokkal. Ezzel az erdélyi medence magyarsága körül már a XIV. század végén lezárult a kezdetben laza, de folyton erősödő román gyűrű.

A románság *társadalmi szervezetének* alapját, valamint vallását a Balkánról hozta magával. A balkáni szlávok társadalmi szervezetének megfelelően egyetlen magasabb társadalmi alakulatuk a *nagycsalád* (vagy *szállás* — románul: „cá-tun”; szlávul: „mir” vagy „zadruga“) a falu által választott *kenéz* (rom.: „chinez”, szlávul: „knez“ vagy „knyaz“) vezetése alatt. Ez a kenéz nem hűbéri értelemben vett ura, hanem csak vezetője volt a szállásnak. A betelepedés alkalmával a kenéz volt a szállás népeinek képviselője a királyi várnaggyal, ill. földesúrral szemben. Teljes adómentességet nem kapott, csak mint adószedő és bíró részesült kedvezményben. A betelepülő szabad románok felett a Balkánon kialakult „oláh jog” („ius olachale“, szlávul „zakón vlahom“) alapján a kisebbrendű ügyekben a kenézből és a szállás Öregjeiből alakult törvényszék bíráskodott. Az egész középkoron át megtartották pász-

toréletükkel együttjáró ősi adórendszerüket is. A királynak járó juh-ötvenedet (quingagesima ovium — minden 50 juh után két bárányos juh és egy bárány), a földesúrnak disznótizedet (decima porcorum) és kisebb természetbeni adományokat (sajt, méz) fizettek. E kezdetleges szervezet a társadalmilag tagolt magyar földön fejlesztésre szorult. Betelepülésükkor természetesen szükségessé vált, hogy a kis hatáskörrel rendelkező kenézek fölé magasabb szervezet kerüljön. Ezt a feladatot kezdetben román származású vajdák, majd a királyi vármegyék látták el, azonban — főleg a dél-erdélyi románság körében — a kenézi jogkör hosszú ideig sértetlen maradt.

A déli románság nagyrésze királyi váruradalmak területén telepedett le. E várbirtokok körül alakultak ki az első középkori román autonómiák a mai Krassó-Szörény, Hunyad, Szeben, Fogaras, Brassó, majd Arad és Zaránd megyék területén. Az északi románság körében is alakultak ki ilyen kisebb egységek a királyi várak és magánbirtokok központjai körül, azonban sokkal kisebb jogkörrel, mint délen. A jogviszonyok e különbözősége egyrészt a déli kerületek határbiztosító szerepével, másrészt az északi részek majdnem 100 évvel későbbi megtelepítésével s a már változott magyar társadalmi viszonyokkal magyarázható. Északon a kenézeknek alig volt szerepe a közéletben s a vajdák jogköre hamarosan földesúri hatalommá bővült.

A román bevándorlók társadalmi szervezetükön kívül *vallásukat* is a Balkánról hozták magukkal. A Prima Justiniana-i római katolikus érsekség (s vele a nyugati kereszténység) hatását a koraközépkori szláv invázió nyom nélkül eltörölte. Az érsekség szerepét az Ochridában székelő orthodox metropolita, a patriarcha alárendeltje vette át. A románság Magyarországra való betelepülésekor már évszázadok óta szívvel-lélekkel a keleti egyház híve volt. Az akkor már mélyen és őszintén

katolikus magyarság a betelepődőket azoknak a magáétől teljesen elűtő társadalmi szervezete és hite miatt idegeneknek érezte. Vándornépet, eretnekeket látott bennük. Állásfoglalását a nyugati és keleti keresztény ember lelki alkatának különbözőségéből érthetjük meg. A nyugati egyház egyénien spekulatív szelleme, a keletinek a változhatatlannak érzett tanok feletti meditációja mindkét egyház emberére egyaránt rányomta bélyegét. A különbséget a legélesebben a dogmatikának a mindennap emberéhez közelálló egyik területén, a megváltás tanánál érezhetjük. A nyugati keresztény ember hitében a bűn erkölcsi terhétől való megváltást keresi; ennek szimbólumát a kereszthalálban látja s elérésére büntől mentes, tiszta étellel törekszik. A keleti ember a bűn nyomában járó örökös haláltól és szenvedéstől retteg s a megváltás szimbólumául nem Krisztus halálának erkölcsileg bátor *tettét* tartja, hanem a mintegy végzetszerű isteni akaratból megvalósult emberreválás *tényét*. A nyugati ember életében az örök haláltól egyaránt borzongó lélek és test közül az iskolázottabb és harcosabb lélek játsza a főszerepet. A keleti ember ezzel szemben inkább testileg éli át azt a félelmet, amelyet örökkévaló lelkének sorsa iránt érez. Ez a lelki alkati különbség a nyugati embernél lelki elmélyedésben és tettleges hitéletben nyilvánul meg; Kelet emberében viszont, hosszú századok folyamán, ősi és ösztönös külsőség-szeretetet fejlesztett ki. S ha most tekintetbe vesszük, hogy a nemzetfelettinek nevezhető középkori nyugati kereszténység szigorú dogmatikai ellenőrzésével szemben a keleti egyház a hozzá csatlakozó népelemeknek nagyobb lehetőséget nyújtott arra, hogy egyházi életükben ősi lelki életük különböző faji rétegeiből származó babonás hiedelmeiket is gátlásmentesen érvényre juttathassák: megértjük a középkori katolikus magyar földművelő és birtokos ember idegenkedését az orthodox, pásztorokodó-vándorló románnal szemben.

(Meg kell jegyeznünk, hogy ez az idegenkedés magyar részről nem vezetett vallási elnyomáshoz. A kor szellemének megfelelően előfordultak ugyan mindkét részről kilengések, azonban a románság egymásután építhette fel a templomainak hosszú sorát, sőt a XIV—XV. században a román püspöki joghatóság szórványos elismeréséről is tudunk. A ferencesek erélyesebb térítési akciójának diplomáciai háttere volt s gyökeres hatást nem tudott elérni).

A magyarság magasabb rendű politikai és szellemi élete természetes vonzást gyakorolt a románságra. Ez a folyamat a XIV. és XV. századok fordulójának éveiben megbontotta az addig általában egységesen fejlődő román társadalmat. A fejlődés szorosan összefüggött a magyarság társadalmi átalakulásával. A korai középkor mélyen tagolt, színes társadalma a XIV. század közepétől fokozatosan helyet adott egy egyszerűbb, kevésbé differenciált formának. Az erősen szaporodó európai népesség emelkedő szellemi és gazdasági szükséglete a termőföld határainak kiterjesztését, a föld intenzívebb megmunkálását tették szükségessé. E célt a földdel foglalkozó rétegek pontosabban megszabott keretek közé való beosztásával, számuk és teljesítményük emelésével lehetett elérni. Így fokozatosan elvált egymástól a föld birtokosainak és megmunkálóinak rétege. A régi, elmosódott ámenetet élesebb határvonal váltotta fel földesúr és jobbágy között. A társadalmi emelkedés régebbi számos lehetősége korlátozódott. Hazánk a XV. század első felében esett át ezen a fejlődésen. A földesúr erélyesebb kézzel igyekezett közsabadokat nagyobb termelésre, több szolgáltatásra kötelezni. Az átmenet nem ment minden ellenállás nélkül. A Budaijszlgy Antal vezetésével kitört erdélyi parasztlázadás (1437—38), melyben magyar és román elemek egyaránt résztvettek, azt mutatja, hogy a közsabadok és elszegényedő köznemesek nem hajtották meg szó nélkül fejüket az új

helyzet előtt. Ez a fejlődés a románság szempontjából azt jelentette, hogy a déli kenézek és az északi vajdák egyre inkább a földesúr tisztviselőivé váltak. A kenézválasztás helyett a birtok ura kezdte kinevezni a kenézeket; később ez a kenézi tiszt örökletessé vált. A közrománság régebbi egyenjogú vezetője, „nobilis chinezus”-szá vált, hasonlóan az északi részek „nemes vajdájához, bár ez utóbbiak az eddig megismert társadalmi kép alapján jóval kisebb mértékben tűnnek fel, mint a déli nemes kenézek. A fejlődés végén, a XV. század második felére kialakult a magyar nemesek jogaival rendelkező román nemesség és a magyar jobbágyok terheit viselő román jobbágyság. Természetesen nem teljesen a fenti kategóriák szerint. Azok a kenézek, akik nem tudtak alkalmazkodni a földesúr követelményeihez, közelebb kerültek a jobbágyi réteghez; viszont a katonai szolgálatában kitűnő román jobbágy előtt is nyitva állott az út a nemesi rend eléréséhez. Ez a történeti folyamat elmosta az eddigi különbségeket az északi vajdai társadalom, a déli kenézi réteg, valamint a bihari hegység környékén alakuló magánföldesúri társadalmi rend között s az akkor a magyarság szempontjából számszerűleg nem jelentős románságnak módot nyújtott a magyar társadalom kereteiben való elhelyezkedésre.

A Nagy Lajos-nemesítette máramarosi román köznemesi tömeg, egységes népi szigetet alkotva, nem magyarosodott el. Azonban a kenézek és vajdák soraiból kikerülő és magyarrá vált családok hosszú sora (Kristyóri, Zalasdi, Szálláspataki, Szerecsen, Kendefi, Zeyl[^] Hunyadi, Csolnokosi, Morsinai, Móré, Kenderesi, Ponor, Török, Szilvási) ékes bizonyítékai a magyar szellemi, államakotó és társadalmi erő hatalmas vonzásának. E szellemi sugárzást akkor látjuk magunk előtt teljes erejében, ha figyelembe vesszük, hogy a magyar nemesi rendbe való bejutásnak nem volt feltétele (csak

természetes következménye) a magyar nyelv ismerete, a magyarul való gondolkodás és a magyarság vallásának felvétele.

Az erdélyi románság középkori történetével kapcsolatban az incolatus kérdésén kívül is számos olyan kérdés merült fel, mely évtizedes vita-tárgy volt a magyar és román történetírás között. Ezek közül az egyik a nem-szakemberek érdeklődésére is számot tarthat. A román tudományos élet Európa közvéleménye előtt is megvádolta a magyarságot, a középkori magyar birodalom államvezető szellemét azzal, hogy tudatosan, faji gyűlölettel vezetettve rombolta szét az erdélyi románság első autonóm társadalmi és politikai egységeit, a kenézségeket és vajdaságokat. A vád másik pontja azt veti szemünkre, hogy a magyar állam ugyanekkor elmagyarosodásra kényszerítette a románság szellemi és politikai vezetőit, valamint jobbágyorsba taszította az autonómiákban élő „szabad” románságot.

Amikor az előző oldalakon vázolt történelmi folyamat Magyarországon végbement, a magyarság hatalma tetőfokán állott. A magyar birodalom európai szempontból is az elsők közé tartozott, jóllehet a korszak végén a magyarság balkáni politikája vesztett erejéből. Katonai hatalmát, szellemi műveltségét, gazdasági egyensúlyát közeli és távoli szomszédok egyaránt tisztelettel említették. Az ország lakosságának túlnyomó többsége magyar volt (még Mátyás korában is 77% a polgárság és nemesség nélkül). A magyarságnak nem volt tehát szüksége arra, hogy egy mind számban, mind szellemben jelentéktelen népcsoportot erőszakkal olvaszson bele az államalkotó népbe. S ez az eljárás nem is lett volna lehetséges, hiszen akkor a nemzetiségi kérdés mai megfogalmazásában ismeretlen volt. Igaz, hogy a magyarságban volt bizonyos ellenszenv a románság iránt, ez azonban a magyarságban nem elnyomási

szándékot, hanem felemelési vágyat váltott ki. A magyar állam európai síkon magasabb, hasznosabb életformának tartotta a földművelést a pásztorkodásnál. Ezért is telepítette le, amikor arra a gazdasági rend átalakulása következtében amúgy is szükség volt, a „vlah“ pászbrokat állandó lakóhelyükre. Ahol ezek a románok magyar birtokos területén éltek, természetesen ennek jobbágyaivá váltak. Ahol pedig — főleg a királyi várbirtokok területén — kenézek és vajdák joghatósága alatt élt a románság, ott ezek lettek, mint román származású magyar nemesek a román jobbágy-ság földesurai. Az egész folyamat társadalmi síkon ment végbe, általában egy időben egész Magyarországon. A kenézségek és vajdaságok tehát nem tudatos politikai nyomásra, hanem hosszú évtizedek alatt lefolyó, az egész ország társadalmát érintő átalakulás következtében, lassan szűntek meg. S nem is teljesen, mert a határmenti, különösen a hunyadi és fogarasi kenézségek-ből alakult autonóm kerületek (districtus Olachales) sokáig, néhol a XVII. századig fennmaradtak.

Nem lehet hibáztatni a magyar államot azért sem, hogy az emelkedő román kenézek, vajdák és papok hozzásimultak a magyarság életformájához. Ellenkezőleg: a románság vezetői szellemi mozdulatlanságról tettek volna tanúságot, ha nem ez történt volna. A magyarság a Duna-medencében a középkor folyamán annyira egyedüli képviselője volt Európa szellemének, hogy vonzása alól a Kárpátokon túl és innen senki nem tudta magát kivonni. Társadalmi szervezete oly magasan állott a környező népcsoportoké felett, hogy benne mindenki csak követendő példát láthatott. Az ehhez a társadalomhoz való csatlakozás emelkedést jelentett, az emelkedéssel pedig együttjártak az új életforma különböző kedvezményei. Az emelkedni vágyó román vezetőréteg szívesen, szinte önkéntelenül tanulta meg az állam

nyelvét s vált pár emberöltő múltával szívvel-lélekkel magyarrá.

A román jobbágyság sem azért került jobbágyi sorba, mert fajtája és anyanyelve az államalkotó magyarságtól különbözött. A középkorban a mainál jóval erősebb társadalom- és államalkotó szerepet játszó *föld* anyagi és erkölcsi szükséglete volt az az erő, mely a magyarországi jobbágyság kialakulását meghatározta. Itt nem játszott szerepet az, hogy a jobbágy milyen nyelven beszélt; az Alföld magyarja, az északi megyék szlovákja és ruténja, az erdélyi hegyek románja egyaránt és egyszerre vált az új gazdasági rend alapjává és végrehajtó eszközévé. A XVI. század elejére az ország színes és gazdag társadalmi képe faji határoktól függetlenül vált egyszínűbbé, kevésbbé tagolttá. Az új társadalmi rend ellen kétízben (1437 és 1514) hatalmas erővel tiltakozó, alakulófélben lévő jobbágyréteg lázadásában magyar és nem-magyar jobbágyság egyformán kivette részét.

A magyarországi románság történetét nem ismerhetjük meg teljes mértékben, ha nem nyerünk bepillantást az e korban megalakuló *két román vajdaság*. Havaselve és Moldva életébe.

A balkáni hegyekből az aldunai alföldre vándorló románság — mint fent említettük — szoros kapcsolatba jutott az e tájon élő türk népekkel. A Duna és a Kárpátok között a XIII. század folyamán kialakuló *havas-elvi* (munténiai, görögösen ungrovlachiai) *vajdaság* első uralkodó családja, a Baszarábák, valószínűleg szintén türk eredetű család voltak. Az új államalakulat magja az Olt és a Prahova közti vidékén, a régi magyar telepek s a magyar birodalom fősége alatt szervezett kisebb vajdaságok területén volt. A Szörényi bántóság (Craiova székhellyel), csak a XIV. század folyamán került a havaselvi vajda uralma alá. A havaselvi vaj-

dák eleinte a magyar király hűbéresei voltak s politikai és katonai akcióik terén a magyar birodalom érdekeihez igazodtak. A XIII. és XIV. század fordulóján, a dinasztia-változás zavarai következtében, a magyarság nagyhatalmi állása pillanatnyilag megingott. Ekkor a Baszarába-dinasztia, mely családi kapcsolatok révén jelentős balkáni erőcsoportot hozott létre, a hűbéri köteleket elszakította. Az 1330-as döntő posüda-i csata óta Havaselvének a magyar birodalomtól való függése névlegessé vált. Ezzel a Kárpátok délen politikai határrá váltak. A magyar birodalom még ezután is tudta érvényesíteni nagyhatalmi befolyását, a vajdaság azonban megkezdte önálló politikai életét. Elősegítette ezt az Anjouk élesen orthodox-ellenes diplomáciája is. A román-bolgár-szerb, kezdetben dinasztikus együttműködést a vallási kérdés felvetése komoly politikai és konfessionális együttműködéssé kovácsolta össze. Nagy Lajos térítő szándékai sikertelenek voltak s eredményük az lett, hogy a magyar birodalom lassanként kiszorult a balkáni államokból s helyét fokozatosan az újonnan felépülő oszmán-török nagyhatalom foglalta el.

A *moldvai vajdaság*, mely kezdetben szintén a magyar király hűbéres tarománya volt, Dragos vajda, moldvai magyar határőrparancsnok és Bogdán máramarosi vajda családjának torzsalkodásából született meg (1360 tájt). Évekig tartó háborúskodás után a lázadó Bogdán vajda, mint Moldva ura — Havaselvéhez hasonlóan — megindult az önálló vajdasági politika útján. A nagyobb geopolitikai lehetőségekkel rendelkező új állam hatalmas ütemű fejlődéssel hamarosan elhagyta, (kiterjedésben és jelentőségben egyaránt), Havaselvét. Határa a XIV. század végén a Dnyeszter, a Fekete-tenger és a Duna-torkolat volt. Külpolitikai emelkedését annak köszönhette, hogy egyrészt távolabb állott a mind zavarosabbá váló balkáni eseményektől, másrészt pedig a magyar birodalmon kívül az akkori szintén

nagyhatalom Lengyelországgal is felvette a kapcsolatot. A két nagyhatalom között a vajda (ha ügyes volt), úgy tudott mozogni, hogy országa súlyban, erőben növekedett s a magyar koronától való névleges függését is megszüntethette.

A vajdaságok politikai és szellemi életének kettősségét, Nyugat és Kelet (Magyarország és Balkán) közötti belső vívódását legjobban a havaselvi vajdai székhelynek, Curtea de Argeş-nek századunk huszas éveiben feltárt emlékei mutatják. Az orthodox nagytemplomban eltemetett vajdák és családjuk az ásatások szerint nyugati lovagöltözetben temetkeztek. A templom falára szintén nyugati öltözetben festette meg képüket a bizánci iskolát járt művész. Nem lehet letagadni azt a hatást, melyet a nyugati magyar szellem a születő két román vajdaságra gyakorolt. Már a kezdetek legelső korszakában, amikor a vajdaságok állami léte csak alakulóban volt, éltek és hatottak a népi ereje teljében álló magyar állam kisugárzásai, a Kárpátok déli és keleti lejtőjén élő magyar telepek. Példát mutattak a politikai és társadalmi szervezés terén s ellenállhatatlanul vonták maguk köré a közeli és távoli környezet kereskedelmi és gazdasági erőit. A vándorpásztor románság első kárpátokon-tóli állandó, földműves-munkával foglalkozó, faluszerű telepei ezeken a tájakon tűnnek fel. Ugyanezt mutatja a román földművelő-szókincs nyelvészeti vizsgálata is. Magyarok adták az ösztönzést a vajdasági bányászat első formáira s magyar telepek nyomán jelentek meg az első vajdasági városok. Moldvában a magyarsáéhoz hasonló szerep jutott a lengyeleknek is; a magyar és lengyel szomszédság egyúttal azzal az eredménnyel járt, hogy a románság Keletből kiemelkedve igyekezett Európa tevékeny részesévé válni. A kialakuló vajdaságok magasabb politikai szervezete, a vajdai udvar magyaros-lovagi életformája ezen európai jellegű fejlődés csúcspontját jelzi.

Mindaddig, míg a török döntő erővel nem lépett fel, a román vajdaságok állandóan kifejezték ragaszkodásukat Magyarország és rajta keresztül Európa iránt. A keleti szellemi erőket is csak földrajzi helyzetüknek megfelelően engedték érvényesülni. A Balkán ellenhatása főként egyházi téren volt érezhető. A havaselvi (XIV. század közepe) és a moldvai (XV. század eleje) metropoliták hű szolgálói voltak a konstantinápolyi patriarchának; szívós munkával meghiúsították a katolicizmus térítési eredményeit. Szórványosan előfordult ugyan, hogy vajdasági bojárok (nagybirtokosok) katolizáltak, sőt az egyik vajda felesége katolikus templomot is építtetett a vajdai székhelyen, a nyugati szellem mégsem hatolt be a vajdaságok életének mélyére. Amikor I. Radu havaselvi (1380—86) és Jó Sándor moldvai (1400—32) vajdák a vajdasági orthodox érsekségek felállítását érték, hitet tettek mind maguk, mind népük ragaszkodásáról az orthodox hit és Kelet mellett.

A XV. század elején a két vajdaság katonailag és gazdaságilag önálló életet élt. Mindkét állam nélkülözötte azonban az évszázados történelmi fejlődésnek azt a múltját, melyet Magyarország a magáénak mondhatott. Ez az első időkből nem is annyira politikai életükben látszott meg — lévén az állami élet inkább a politikai erőviszonyok függvénye — hanem társadalmi szervezetükben. Hiányzott társadalmuknak az a tagoltsága, mely a magyar életet jellemezte. A társadalmi ranglétrának a birtokos nemes és a földnélküli zsellérjobbágy között meglévő számtalan lépcsőjét, melyek a magyar társadalmat a gazdasági és katonai nehézségekkel szemben oly ellenállóvá tették, a vajdaságokban hiába keressük. A dinasztikák uralma csupán hatalmi alapon nyugodott; karizmatikus, földi tekintélyen túlmenő hatalmuk nem volt. Az utódlást is a hatalmi viszonyok alakulása szabta meg. A legfelsőbb államalkotó szerv állandótlanságával együtt járt a tisztségviselő réteg

állandó változása is. Külsőségekben, címekben volt bizonyos kifejlődött szokás (nagyrészt a magyar udvar hatására), azonban a teljes személyi függés, a magyar fejlődéshez hasonló *közjogi kötöttség hiánya* a bojárságot politikailag iskolázatlanná, felelőtlené és pénzsóvárrá tette. A köznép, (vékony s csak igen kis részben román fajú kereskedőrétegtől eltekintve), nehezen szokott hozzá a letelepedéssel járó állandósághoz. Hosszú ideig folytatta transhumáló pásztoréletét, a földdel nem jutott kapcsolatban így nem is élhetett azokkal a társadalmi előnyökkel, melyeket a föld szorgalmas művelőjének a korai középkorban nyújtott. Amikor a gazdasági szükség később a birtokosokat a vándor-elem letelepítésére kényszerítette, földesúri és szinte rab-szolga-sorban élő jobbágyi réteg között éles, átmenetek nélkül szűkülőködő válaszfal keletkezett. A román társadalom fejlődésének e régi hiányát a mai napig érzi.

A békés fejlődést mindkét vajdaságban a török előnyomulás tette lehetetlenné. A rigómezei csata (1389) pontot tett a magyarság balkáni politikájára. Az addig önálló, érdekeik, ösztönük alapján Magyarországgal tartó bolgár, szerb és bosnyák uralkodók belátták, hogy hatalmukat és országukat csak úgy menthetik meg, ha a törökkel is jó viszonyban maradnak. Erre az útra — a később oly hagyományos „hintapolitika” útjára lépett a két román vajdaság is. Havaselve vajdája, Mircea ugyan még hitt a magyar erőben s Zsigmond császárt beavatkozásra bízta, de a bonyodalmat befejező drinápolyi csata (1396) újabb bizonyítékot szolgáltatott, hogy a hintapolitika volt az adott esetben az egyetlen lehetséges megoldás. A Balkán sokáig nem akarta elhinni, hogy a pogány török erősebb, mint a keresztény Magyarország. Ha a magyar állam még jelét adta az irányukban állandóan érzett felelősségnek s elgondolárait a hadi szerencse is kísérte (mint a Hunyadiak korában), akkor a balkáni fejedelmek is ott állottak régi

beosztásukban, a magyar seregben. Ez azonban mindig ritkábban következett be.

A török áradat először Havaselvét érte el. A vajdaság fokozatosan hanyatlott. A töröknek fizetendő évi adó viszont állandóan emelkedett. Az oszmán csapatok megszállták a stratégiailag fontos helységeket s a termést évről-évre elszállították vagy felélték. A XV. század második felében Havaselve már csak névleg független ország, valójában a szultán tartománya. Valamivel később érte el ez a sors Moldvát, mely nagyobb katonai erőt jelentett s távolabb esett a török hatalom központjától. Független életének utolsó magabiztos, fejlődő fél-évszázadát Nagy István vajdának (1457—1504), a román történelem legnagyobb uralkodójának köszönheti. Benne és az uralma alatt élő Moldvában kristályosodott ki a legszebben az egyetlen észszerű középkori román államvezetés: a vajdaságok csak úgy élhetnek nyugodt, erős életet, ha politikájuk sarkköve a magyar birodalom. István is látta, hogy Mátyás Magyarországa már nem képes olyan erő kifejtésre, mint Nagy Lajosé. De tudatára ébredt annak — hasonlóan a két vajdaság többi, Magyarországot alaposan ismerő vajdájához — hogy a környező kis államoknak Magyarországgal mellé kell állniuk, másként menthetetlenül elmerülnek az oszmán áradatban. Politikai érzékét mutatja, hogy még a török felett aratott nagy győzelme után is hitlével tett bizonyosságot a magyar korona iránti hűségéről. Országát az európai magyar bástya kapujának tartotta. A magyar birodalom hanyatlása Moldva számára is meghozta sorsát: függő, adófizető viszonyba került a portával. A mohácsi katasztrófa teljessé tette a vajdaságok politikai bukását is: hosszú évszázadokra elvesztették a politikai önállóságot minden lehetőségét.

A románság középkori története két tanúsággal szolgál: 1. a magyarság a magyar állam területére beköltöző románságot magasabb szintvonalú politikai, társadalmi

és gazdasági életformába kapcsolta be, megadva neki mindazt a fejlődési lehetőséget, amiben sajátmagának része volt. 2. A magyarság a két román vajdaság fejlődésébe a XV. század elejéig erősen beleszólt. Ezzel politikai, társadalmi és gazdasági téren a magasabb szintvonalú nyugati, európai fejlődésbe akarta a területet bekapcsolni. Szándékának végrehajtásában a törökség erősödő katonai nyomása gátolta meg.

III. AZ ÖNÁLLÓ ERDÉLYBEN.

A magyar birodalom mohácsi összeomlása alapján változtatta meg a Dunavölgy népeinek politikai és társadalmi életét. Az ország központján a török lett az úr. A kettős királyság szétszakította a magyar kézen maradt területeket. A török diplomácia gyorsan belátta, hogy Zápolya János országának a Habsburg-birodalammal való egyesítését minden áron meg kell akadályoznia; ezért teljes súlyával pártolta a születő erdélyi fejedelemséget. Erdély első urai tudatában voltak annak, hogy helyük Európa és a magyarság mellett van, azonban le kellett vonniok a katonai helyzetből származó következményeket is. Helyzetük hasonló volt a román vajdaságokéhoz a XV. században: ha nyíltan léptek volna fel a török ellen, akkor Erdély — a török és német részről egyaránt létében fenyegetett magyar fajta egyedüli végvára — elpusztult volna. Sok keserves esztendő végveszedelmeiből, török büntető seregek magyarságpusztító hadjáratainak eredményéből, józanul és becsületesen gondolkodó politikusok nem is juthattak más eredményre.

Erdélynek, mint friss államalakulatnak, új államrendet kellett kiépítenie. Az új keretet a múlt társadalmi adottságaiból merítették. Az állam alappilléreit a fejedele-

lemségben élő három, történeti és politikai múlttal rendelkező népfaj alkotta. A *magyar nemzet* (natio Hungarica) a hét középerdélyi vármegye nemesi együttesének (universitas nobilium) szervezete volt. Beletartozott faji, nyelvi és vallási különbség nélkül mindenki, aki a múlt századok társadalmi átalakulásai során a nemesi rendbe felemelkedett. — A *székely nemzet* (natio Siculica) magába foglalta a határbiztosításra rendelt székelységnek a magyarságtól elütő, önállóbb társadalmi fejlődésen átment rétegeit. Mint különleges feladatot s a földért kemény munkát végző nép, a székelyek csak később érezték meg a középkor társadalmi változásait. A társadalmi lépcső alsó fokain álló elemeik a XVI. században több véres felkeléssel tiltakoztak jobbagsorsba való sülyesztésük ellen. Katonai múltjuk természetessé tette, hogy az erdélyi haderő legkomolyabb egységeit állandóan ők állították ki. — A *szász nemzet* (natio Saxonica) az új erdélyi állam kereteiben is a II. András király-akta kiváltságlevelével (Andreanum) betűszerinti megtartásához és megtartatásához ragaszkodott. Az eredetileg a szebeniek részére adott kiváltságlevelét már Mátyás király kiterjesztette az egész erdélyi szászagra. A szászok így szigorúan elhatárolt politikai jogok és kötelességek között, szigorú társadalmi elzárkózásban, kevés közösségi tudattal éltek életüket s tartották kezükben a fejedelemség kereskedelmi életének legnagyobb részét.

A „három nemzet” rendjén kívül az állami berendezkedés másik alapvető tényezője a „négy vallás” rendje volt. A reformáció szellemi áramlatának — mint minden nyugateurópai szellemi megnyilvánulásnak — utolsó állomása Erdély volt. A születő fejedelemség megérezte, hogy kényes helyzetében nem fecsérelheti erejét vallási küzdelmekre. Így Európában szinte egyedülálló módon, a katolikus hit mellett a XVI. század végére fokozatosan vált elismert és bevett vallássá (religio recepta) az

evangélikus, református és unitárius hitvallás. A magyarság és a székelység megoszlott a református, katolikus és unitárius hitben; az evangélikus hitet a század végén kevés kivétellel csak a százság vallotta.

Ebben a politikai és szellemi keretben élte életét a XVI. század közepétől a XVIII. századig az erdélyi románság. A román fajú és nyelvű román nemesek tagjai voltak a *natio Hungarica*-nak; őket a többiekkel teljesen azonos jogok illették meg. A románság zöme jobbágysorban élt s így — a magyarfajú jobbágysághoz hasonlóan — az államvezetésben nem vett részt. Vallásukat, az orthodox keleti hitet az új erdélyi állam egyházi téren különben igen nyílt szellemű vezetősége sem ismerte el a többiekkel egyenrangú felekezetnek. Ehhez a már ismert ellentéteken felül hozzájárult a román pópák javulni nem akaró, országszerte híres műveletlensége és elmaradottsága. Az állam a román vallás fejlődése, papjai munkája, templomai építése elé akadályt nem gördített, azonban nem volt hajlandó benne egyenrangú szellemi társat látni. Társadalmuk a nemesi jobbágyi keretek között fejlődött. Az egyre szigorúbbá váló társadalmi elhatárolódás ellenére, a románság előtt is megvolt a lehetőség az emelkedésre. A hadi szolgálatban elért kiválóságot a fejedelmek is nemességgel jutalmazták. A nemesség sorába feljutni nem tudó kenézi és vajdai elemek a falusi bírák szerepét vették át s jobbágnak számítva, kisebbmértű kedvezmények tulajdonosaivá váltak. A román papság szintén élvezett bizonyos kedvezményt. A magyar állam az egyházak szolgáit — már csak azok nevelő munkája miatt is — különleges bánásmódban részesítette. A kormányzat átérzte, hogy az elmaradott román papság nagy szerepet játszhat a számbelileg erősen szaporodó románság irányításában. (A románság a XVI. század elején Erdély lakosságának kb. $\frac{1}{4}$, a század végén $\frac{1}{3}$ részét tette.)

A románság lelki irányítását honi papságuk mellett

kétes államhűségű, moldvai és havaselvi vándorpapok látták el. A kormányzat belátta, hogy ily nagyszámú népet magasabb egyházi igazgatás nélkül nem szabad hagyni. Az első erdélyi román püspökségek a havaselvi és moldvai vajdák erdélyi birtokain, Algyógyon (1523—61) és Réven (1557—70) alakultak ki. Hamarosan megszületett a románság államilag támogatott egyházi szervezete is. 1566-ban bízta meg a nagyszebeni országgyűlés Szentgyörgyi György román esperest, hogy mint „református püspök” vezesse be a románságot a reformáció ismeretébe, öt évre rá pedig a katolikus Báthory István megszervezte, Gyulafehérvár székhellyel, az első orthodox román püspökséget. A rendelkezések értelmében a püspököt a román papság választotta, de csak a fejedelem megerősítése után mehetett az új egyházfő a havaselvi Targoviste-be, hogy ott a metropolita kezéből elnyerje a püspöki rendeket. A gyulafehérvári püspök (vladika) szereplése azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A metropolita megkövetelte, hogy a vladika a keleti egyház érdekeit képviselje Erdélyben; a fejedelem és református püspökei viszont elvárták, hogy a vladika ne gördítsen akadályt a románság körében megindított protestáns térítés útjába. A két érdekkör és szellemi áramlat között súrlódó román főpap voltaképpen feladatát: a román papság erkölcsi és szellemi nevelését, a román tömegek irányítását nem tudta kellőképpen ellátni. A bajok legnagyobbjában, a román papság műveletlenségén így még hosszú ideig nem voltak képesek segíteni.

A fejlődés e sajnálatos alakulása ellenére is az a hatás, melyet a reformáció erdélyi munkája a románság életére gyakorolt, igen erős volt. Az erdélyi protestáns felekezetek mindannyian célul tűzték ki — tanaik értelmében, — hogy a románságot kiemelik az orthodoxia lélekölő külsőség-kultuszából s az Igét velük is anyanyelvükön ismertetik meg. A munkát az Erdélyben a

protestantizmushoz első ízben csatlakozó szászság kezdte meg. Már a csatlakozás első évében (1544) megjelent egy román nyelvű „Káté”. Ez a könyv nem maradt ránk s megjelenéséről csak írásos bizonyítékaink vannak. Annak az öntudatos missziói körnek azonban, mely Brassóban működött, (1559—70) az emlékei megmaradtak. A nyomdát anyagilag Benkner brassói bíró. Fórró Miklós székely nemes és a román református püspök támogatták; vezetője Coresi diakónus volt. Ebből a nyomdából került ki 1559-ben egy káté, mely fordításban a lutheránus hitelveket tárta román olvasói elé. Ezt követte az Újszövetség két kötetben, majd „Az evangéliumok magyarázata és a szertartáskönyv”, a zsoltárok fordítása, egy kis liturgia-könyv s végül a Szászvárosban megjelent „Palia“, az Ószövetség fordításának első kötete.

A biztatóan induló munkát az erős vallási türelmetlenséggel fellépő unitarizmus, a századforduló politikai zavarai, a nagy Báthory István szerencsétlenkező rokonainak véres uralma állította meg s az csak Bethlen Gábor alatt indult meg újra. Bethlen már magasabb szempontból ítélte meg a román reformáció ügyét, mint a lutheránus szászság; benne nem csak vallási kérdést látott, hanem társadalmi, végső elemzésben pedig külpolitikait. Alap gondolata a múltban gyökerezett: a románságot a térítéssel a szellemi élet magasabb szintjére akarta felemelni. Messzebb tekintve azonban össze akarta egyeztetni a református tanokat a keleti egyház tanaival. E kapcsokkal egy magyar vezetés alatt álló kárpát-balkáni államszövetséget óhajtott létrehozni. Célja érdekében összeköttetésbe lépett Lukarys Cyrill konstantinápolyi patriarchával s arra kérte, hogy ne akadályozza meg térítő szándékait. A patriarcha válaszában kifejtette, hogy a tervet nem fogadhatja el s biztosra veszi, hogy a két román vajda is ellene lesz a fejedelem elgondolásainak, mert él bennük „a vérségnek

és vonzalmaknak köteléke”, mely az orthodox románokat a Kárpátokon innen és túl összeköti.

A fejedelem és a patriarcha halálával a protestantizmus és a balkáni orthodoxia kapcsolatai megszűntek, azonban Bethlen püspöke, keserűi Dajka János, majd különösen ennek utódja, gejeji Katona István nem ejtették el a román térítés gondolatát. Katona püspök I. Rákóczi György beleegyezésével felvette az „orthodoxus oláhok püspöke” címet (orthodox itt reformátust jelent!) s ezzel megszületett a hivatalos unió az erdélyi református és keleti görög egyház között. Ez az unió azt jelentette, hogy: 1. a román esperességek egyrésze (különösen a délerdélyiek, ahol a református térítés a legnagyobb eredményeket érte el) a református püspök közvetlen joghatósága alá került és 2. a református püspöknek ellenőrzési joga volt a gyulafehérvári vladika fölött. Ezek szerint csak az lehetett vladika, aki a református püspök által előírt „conditio”-kat aláírta s így elismerte, hogy hajlandó támogatni a térítés ügyét. A fejedelmek a térítés támogatására nyomdát is tartottak fenn Gyulafehérvárott. Itt jelent meg 1648-ban az első teljes román Újszövetség, a „Heidelbergi Káté” román fordítása, a „Zsoltárok Könyve”, különböző traktátusok és szertartáskönyvek. A fordítás munkájában a református román püspökök is résztvettek.

A keleti egyház nem minden szó nélkül hajtott fejet a református térítés előtt. Panaszával természetesen elsősorban a havaseli és moldvai metropolitákat, vajdákat és nagybojárokat kereste fel. Lukarys Cyrillnek igaza volt; a Kárpátokon túli orthodoxia nem fukarkodott a segítségben. A református könyvek ellensúlyozására tömegével küldték a román papság részére az orthodox vallási könyveket. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezek a könyvek, melyeket nagyrészt a havaseli Govorán és a moldvai Iasi-ban készítettek, részben már szintén román nyelvűek voltak. A térítés

tehát nem csak közvetlenül, hanem közvetve is érezte hatását. A vladikák és a papság lelki ellenállásának erősítésére számos orthodox papi ember lépte át — titkon és nyíltan — a Kárpátok vonalát. A már meglévő kolostorokat és templomokat adományokkal támogatták s újak építéséhez nagy anyagi áldozatokkal járultak hozzá. A gyulafehérvári vladikák, a hegyeken túli orthodoxia támogatásában és erejében bízva, több ízben ellenszegültek a fejedelmek térítő szándékának. Ellenkezésükért nem egyszer súlyosan bűnhődniük kellett. Jórészt Illés vladika fogságba is került s büntetése idején majdnem az egész erdélyi orthodox egyház Katona püspök igazgatása alá került. A partiumból származó Brankovics Száva vladikai működésének egész ideje alatt (1656—80) a protestáns unió ellen dolgozott. Moszkvai útja alkalmával az orosz orthodox egyház vezetői is megerősítették elgondolásaiban. Vakbuzgóságában annyira ment, hogy megakadályozta a fejedelmet a gyulafehérvári református jellegű román iskola felállításában. Ugyanott a román nyomda működését hosszú időre lehetetlenné tette. E lépésével a románságot a románnyelvű könyvkiadástól 25 évre, az iskolázástól majd egy évszázadra megfosztotta. Alárendelt papsága belátta, hogy súlyosan vétett a románság érdekei ellen; a zsinat ítélete alapján Apaffy fejedelem Brankovicsot fogságba vetette. A vladika a börtönben hamarosan meghalt. A keleti román egyház vértanúként tiszteli, jóllehet román részről is elismerték egyházpolitikájának hibáit. Moszkvai útja a magyarországi orthodoxia és az orosz udvar kapcsolatainak első komolyabb jele.-f

A XVII. század végével Erdély helyzetében változás állott be. A protestáns térítés lehetősége megszűnt, statisztikai nyomai a XVIII. században elenyésztek. Azonban a fejedelmi kor másfél évszázada mégsem múlt el minden nyom nélkül az erdélyi románság fölött.

A protestantizmus célja az volt, hogy az orthodoxia „superstitio”-iban vergődő román nyáját a tiszta hithez, s ezzel Nyugathoz vezesse el. Ezért adta papjai kezébe — elsőként — a nép nyelvén írott egyházi könyveket. Ezzel alapjait rakta le a románnyelvű irodalomnak és könyvnyomtatásnak. A vajdasági románnyelvű irodalmi élet indulását, az első ottani román könyvek megjelenését a protestáns térítés ellen fellépő ellenhatás javára írhatjuk. A valóságos eredmény azonban a célkitűzést messze túlszárnyalta. A román papság, mely így anyanyelvén írott könyvekhez jutott, ráébredt a nyelv szerepének fontosságára, anyanyelvének szépségeire. Az anyanyelven végzett egyházi szolgálat tudatossá tette és terjesztette az anyanyelv használatát. A katolikus unió későbbi éveiben a fogarasi román nemesek már tudatosan követelték, hogy templomaikból tűnjék el az érthetetlen idegen (pravoszláv egyházi) nyelv. Vigasztalásukat csak abban látták, ha értik, amit a papjuk mond. A magyar és szász protestantizmus tehát egyrészt kiépítette a katolicizmus XVIII. századi munkájának előfeltételeit, másrészt tudatossá tette a román vezetőrétegben, a papságban és nemességben az anyanyelv fontosságát. Ezzel elvetette a népből nemzeti-séggé való fejlődés első magjait.

Az erdélyi románság újkori történetéhez is szorosan kapcsolódik a *két vajdaság* életének története. A XVI—XVIII. századok mindkét román vajdaságban a lassú hanyatlás korszaka. Közvetlenül Mohács előtt a jelentéktelen uralkodók sorából még feltűnik két hatalmas egyházi szervező egyéniség Havaselve életében: Nagy Radu és az arge?i templom alapítója, Neagoie Baszarab (1512-21) személyében. Alattuk válik Havaselve, majd példáját követve Moldva a török kézre került Bizánc helyett az orthodox egyház patronusává.

Vajdák és bojárjaik hatalmas vagyonuk teljes erejével támogatták a szláv-nyelvű orthodox egyházi irodalmat. Az első vajdasági román nyelvű könyvek is az ő költésükön láttak napvilágot. A román nyelv használata azonban még nem vált általánossá. A történetírás első emlékeit, a krónikákat szerzőik még szláv nyelven írták. Az orthodox egyházi élet kivirágzása nem mentesítette a vajdaságokat a török elnyomás erősödése alól. Az adóterhek (a szultánnak járó évi ajándékösszeg folytonos emelkedése miatt) elviselhetetlenné váltak. A vajdák politikai jogai mind szűkebb térre korlátozódtak; így például a Porta nyomására a havaselvi vajdának székhelyét a jól védhető Tárgo vi?te-ből a teljesen nyílt Bucure?ti-be kellett áthelyeznie. Állandóan csökkent a vajdaságok területe is, mert a török a hadászati lag fontos területeket jogilag is elszakította az országtól. E téren Havaselvét Bráila, Moldvát Chilia elvesztésével érte a legsúlyosabb csapás. Az államhatalom hanyatlását az emelkedésre vágyó elemelTgatlásmentesen kihasználták. Több nagybojár a Porta befolyásos tisztviselőinek megvesztegetésével döntően kezdett beleszólni a vajda-válaszásba. Semmiből lett kalandorok egyes fogásokkal elérték a Nagy Istvánok és Nagy Raduk nemrég még tisztelettel övezett trónját. A XVI. század végére Havaselve után Moldva is teljesen török járom alá került.

A töröktől szorongatott, idegen hitelezők kezén vergődő, önző és kapzsi vajdák közül messze kiemelkedik a magyarság nagy ellenségének, Románia legtiszteltebb nemzeti hőségének *Vitéz Mihály* havaselvi vajdának (1593—1601) alakja. Saját erejéből, nagy akaraterevel vált egyszerű kereskedőből fejedelemmé. Báthory Zsigmond bízgatására bekapcsolódott a századvég nagy törökellenes uniójába s erdélyi segédcsapatokkal több ízben megverte a törököket. Báthory Zsigmond kapkodása és a vesztett mezőkeresztesi csata a szépen in-

duló terveket megsemmisítette. Erdély kilépett a szövetségből. Erre Mihály vajda a szövetség fejének, a császárnak nevében megszállotta Erdélyt, majd Moldvát is uralma alá hajtotta, Pár esztendeig egy kézben tartotta Nagyrománia három tartományát; a hivatalos román felfogás ezért vallja a nagyromán eszme első képviselőjének. Erdéllyel azonban nem boldogult. Amikor a visszaszorított magyarság nem volt hajlandó uralmát szolgálni, véres irtóhadjáratot kezdett ellenük. Végül a császári diplomácia is belátta, hogy a vajda nem az ő számukra hódította meg Erdélyt. Felsőbb utasításra Basta generális, az erdélyi császári csapatok parancsnoka elfogatta és megölette. Országá, hódításai összeomlottak; neve azonban fennmaradt, mert mint határozott politikai elgondolásokkal rendelkező államférfi és kitűnő hadvezér korának legjelentősebb alakjai között foglalt helyet.

Politikai szempontból a *XVII. század* sem jelentett változást a román vajdaságok életében. A törökkel szembeni ellenállás szelleme teljesen kiveszett s a két ország szinte apatikus nyugalommal törődött bele sorába. A fejedelmi udvarokból a román elem egyre jobban kiszorult. A vajdai székre törő bojárok felett az irányítást külföldi, török és görög hitelezők vették át. Az urak, hogy a vajdai méltóságot elérjék, igyekeztek jó viszonyban maradni a Porta előkelőivel, diplomáciájának vezetőivel. Ezek főként görögök voltak s őket lakóhelyük, a konstantinápolyi Fanar városrész után fanariótáknak nevezték. E családok, anyagi és rokoni kapcsolataik révén már a század második felére igen nagy befolyásra tettek szert a vajdaságokban. Földbirtokaik állandóan szaporodtak s az adózó népet a régi magán- és államadóságok fejében ők és megbízottaik szipolyozták ki. Befolyásuk növekedtével időnként hatalmas idegenellenes lázadások lángoltak fel a kiszorult jobbágyság körében, melyek vérfürdővel kezdődtek

s azzal is értek véget. A vajdaságok e bizonytalan viszonyai zavarták a Bethlen és Rákócziak idejében hatalmas csúcsán álló erdélyi fejedelemség politikai munkáját. Az erdélyi fejedelmek közbelépésére a XVII. század két legtehetségesebb vajdája, Baszarába Máté havasalvi (1632—54) és Lupu Vazul moldvai (1634—52) fejedelmek pár évtizedre megszilárdították országaik életét. Az idegenek uralmát egyidőre háttérbe szorították s a múlt hagyományaihoz méltóan több áldozatot hoztak a szellemi élet érdekében.

A vajdaságok társadalmi szervezetének fejlődése a politikai helyzet függvénye volt. A társadalom levetette azt a vékony nyugati jelleget, melyet a középkor folyamán magyar, ill. lengyel hatásra magára öltött s mind jobban és jobban balkánivá alakult. A jobbágyi és nemesi osztálynak oly fejlődése, mellyel Magyarországra vonatkozóan az előzőekben megismerkedtünk, a vajdaságokban később e két évszázadban ment végbe. Természetesen más adottságok között. Tudjuk, hogy a Kárpátoktól délre és keletre a földnek nem volt oly erős társadalomalakító ereje, mint Nyugaton. Itt tehát akkor, amikor a földesúri rétegnek a gabonakereslet emelkedése következtében erősebb ütemű telepítésre kellett gondolnia, a pásztorkodó románság földhöz kötése nagy nehézségekbe ütközött. A vándorláshoz szokott nagy többséget csak igen súlyos büntető rendelkezésekkel lehetett állandó lakhelyhez szoktatni, földművelésre szorítani. Az új gazdasági szükséglethez formálódó új társadalmi rend csak a XVII. század folyamán állandósult. A jobbágyi osztály alakulása még nem fejeződött be, amikor Mihály vajda szigorú rendelettel szabályozta a még meg nem telepedett rétegek röghöz kötését. A vajdák sok helyen telepítéssel (ukránok, majd székelyek és magyarok) igyekeztek állandó munkáskézhez jutni. Ugyanekkor azonban a helyhez kötött életet megszokni nem tudó s az adóterheket elviselni

képtelen románság a XVII. században nagy tömegekben lépte át az erdélyi határt. A román jobbágság még így is állandóan szaporodott, főleg az elszegényedő szabadok süllyedő rétegéből. Ezek, nem bírván a közszabadokat terhelő súlyos adóterheket, önként adták magukat valamely bojárnak jobbágyul, hogy így adóhátralékuktól szabaduljanak és személyüket védelem alá helyezték. Azok a közszabadok, akik az adóprés alatt sem törtek össze s nem jutottak jobbágsorba, szintén elszegényedtek és életmódjukban, műveltségükben mit sem különböztek a röghöz kötött, szabadságát veszített jobbágyól. Társadalmi emelkedésre csak az a réteg számíthatott, amely urának teljesített különleges szolgálatait fejében kiváltságos helyzetbe került. É kis-tiszviselők számban tekintélyes rétegének legáltalánosabb munkája az adószedés kíméletlen végrehajtása volt. Élődsi módon ülték meg az adózó népet s velük szemben, jogosan, a legnagyobb elkeseredés és gyűlölet nyilvánult meg.

E súlyos társadalmi nehézségek ellenére is volt a vajdaságok XVII. századi történetében biztató mozzanat: a vajdasági román nyelvű szellemi élet kibontakozásának első jelei. A múlt század románnyelvű egyházi irodalmának a XVII. században is volt folytatása. A nyelv idők folyamán csiszolódott s tudományos jellegű munkák összeállítására is alkalmassá vált. Ugyanekkor a szláv nyelv a kancelláriákból és a krónikások tolláról fokozatosan kiszorult. A román múlttal foglalkozó tudósok első — moldvai — csoportja a főpapok és nagybojárok közül került ki: azok közül, akiknek módjukban állott a külföldi iskolázás és a külföldi tudományos irodalom megismerése. Az olasz, lengyel és magyar tudományos irodalomra, valamint saját történelmi és földrajzi tudására építő történetírói gárda a román nyelv latin gyökereinek hangoztatására és a három tartományban (a két vajdaság és Erdély) élő románság közös

római származásának tudatára alapította munkásságát. Természetesen e században még nem beszélhetünk egységes, nemzeti és politikai öntudatról, csak a közös származás és az együvértartozás érzéséről. Ezt az érzést azonban kifejezésben és tartalomban a későbbi évszázadok gondolataitól csak a politicum hiánya választja el. Varlaam iaSi-i metropolita (meghalt 1657-ben) „Román oktatókönyv”-ében, valamint Vasilie Lupu vajda a könyvhöz írt előszóiban még inkább csak egyházi szempontból nyúltak e kérdéshez. A század nagy történetírói, Ureche (f 1647), Miron Costin (1633—91), Nicolae Costin (f 1712) és Cantemir (f 1723), valamint az első XVIII. századi havaselvi történetírók, Cantacuzino Konstantin és Maurocordato Miklós tollán fokozódó erővel jelentkezik a római származás büszkeségre biztató öntudata. Számunkra különösen nagy jelentőségű az, hogy Miron Costin főforrása a medgyesi szász Toppeltinus (Tölpelt) „Origines et occasus Transylvanorum” (1667) c. munkája volt. A szász történetíró az erdélyi románságot a római légiók közvetlen leszármazottainak tartotta, majd megjegyezte, hogy „ma már csak alacsonyrendű oláhok maradtak meg Erdélyben; ezek a mi szolgálaink, de a szomszédságban hatalmas keleti hitű vajdáik vannak.” Miron Costin tehát nemcsak a római eredet tényként való elfogadását, hanem a múlt és jelen közötti különbséget is kiolvashatta forrásából. Miron Costin és társai munkájával indult el a román történetírás azon az úton, melyről — kevés kivétellel — a mai napig sem tért le: a nemzeti büszkeség ápolásának, a nemzeti érdekek védelmének útján. Ez az út nem mindig ragaszkodott a történelmi tényekből megismerhető igazsághoz, azonban hibái ellenére is kétségtelen érdemei vannak a románság öntudatának fejlesztése, nemzeté nevelése terén.

A vajdaságok politikai életében a fanarióták korának nevezett *XVIII. század* sem hozott emelkedést. Az

idegenek uralma általánossá vált. A vajdák, kevés kivétellel, a konstantinápolyi görögök köréből kerültek ki. Politikailag kimagasló, elgondolásokkal, tervekkel rendelkező vajda vagy más vezető egyéniség a század folyamán egyik vajdaságban sem tűnt fel. Az orthodox egyház nagy pártfogójának, Bráncoveanu Konstantinnak valamivel az átlag fölé emelkedő uralma egész családjának kiirtásával végződött. Az idegengyűlölet, a törökök és görögök elleni ellenszenv állandóan növekedett, azonban a politikai helyzet nem tett lehetővé semmi olyan akciót, mely változást hozhatott volna. A közvélemény az orthodox egyház vezetőinek hatására egyre növekvő reménységgel tekintett a legnagyobb orthodox hatalom, a Romanovok Oroszországa felé. Az orthodox papságnak a XVI. században megindult Moszkva-járása a XVIII. században állandósult. Nagy Péter híres politikai végrendeletét, különösen annak 12. pontját utódai elfogadták: e szerint a Habsburgok birodalmában és a Porta országaiban élő orthodoxokat szorosán beiktatták politikai terveikbe. Pénzzel, erkölcsi támogatással segítették hittestvéreiket. Így a román társadalom egyes rétegeiben is sikerült orosz szimpátiát ébreszteni. Ugyanekkor anyagilag támogatták az erdélyi, magyarországi és vajdasági román egyházakat is. Papjaik révén így a nép alsó rétegei is tudomást szereztek az orosz udvar irántuk való hajlandóságáról.

A vajdaságok a XVIII. században inkább szellemi, mint politikai téren éltek életüket. A korszakot — a fanarióták környezetének hatására — a görög nyelv és irodalom növekvő befolyása jellemezte. Európa szellemi élete iránt erősen megnövekedett az érdeklődés. Az olasz, francia és német nyelv alapos ismeretére is számos példánk van; a magyar tudományos élettel pedig igen szoros kapcsolatot tartottak fenn a román szellemi élet vezetői. Az érdeklődés fő iránya azonban az orthodoxia és a bizánci művelődés maradt. Erre mutattak az iskolá-

zás alapjai is: a vajdaságokban egyáltalán nem működött román nyelvű iskola. A Iasi-i és bucuresti-i görög főiskolák a külsőleges grammatikai tudásra fektettek súlyt s nem fordítottak időt a román nyelv és múlt megismertetésére. A tanulók társadalmi kiválasztása lehetetlenné tette, hogy egyszerűbb családok gyermekei is tanulhassanak. Így az emelkedési lehetőség csak a túlnyomó részben idegen vezetőrétég gyermekei részére nyílt meg. A nyomdák úgyszólván csak görög nyelvű és egyházi jellegű könyveket adtak ki. Román nyelvű könyvek rendszeres kiadásával ebben az időben csak a budai egyetem nyomdája foglalkozott. A román nyelv fontosságának tudata, melyet a XVII. század történetírói igyekeztek a románság körében meghonosítani, nem kapott új táplálékot. Maga a nyelv is erős görög hatáson ment át; a görögös nyelvi jelek csak a fanarióta kor megszűntével tűntek el s ekkor helyüket olasz, majd francia-jellegű nyelvi elemek foglalták el.

A vajdaságok XVIII. századi szomorú politikai és szellemi életéért a vajdák, udvaruk és a nagybojárok felelősek. Az udvar ceremonialis, fényűző életet élt; a vajdai székért az aspiránsok csillagászati összegeket fizettek a Portának s az adó behajtásánál ehhez mért kíméletlenséggel jártak el. Állandóság, tervszerűség nem is lehetett uralmukban, mert a török bármikor elmozdíthatta őket. A nagybojárok divatból, hiúságból, kapzsiságból a fejedelem életét utánozták. A „felső tízezer” (románul protipendada — első ötöd) pénzhajhászásban, pazarlásban és népnymorgatásban nem maradt el urai mögött. A kereskedelem és ipar zsidó, illetve görög kézen maradt s így román középosztály kialakulásához sem volt meg a lehetőség. A töröknek hízelgő, görögös műveltségű, oroszok felé kacsintgató, élvhajhászó bojárság hatalmas birtokain hihetetlen nyomorban, állati sorban, a szellemi érdeklődés legkisebb szikrája nélkül tengődött a jobbgátság hatalmas tömege.

Ilyen viszonyok mellett nem feltűnő, hogy a vajdaságok népessége a kivándorlások következtében állandóan fogyott. A XVIII. század folyamán a lakosság, nak hozzávetőlegesen $\frac{1}{2}$ —%—a hagyta el a vajdaságok területét. A kivándorlók részben a Balkán más államaiban és Oroszországban, legnagyobbbrészt azonban Erdélyben és a Bánságban telepedtek meg.

IV. HABSURG URALOM ALATT.

Buda várának visszafoglalása (1686) és a magyar medencének a töröktől való megtisztítása Erdélyt ismét új politikai és katonai helyzet elé állította, önállósága, mely az oszmánság terjeszkedése és a Habsburg-birodalom XVI. századi érdektelensége következtében kényszer alatt született meg, a XVII. század utolsó negyedében elvesztette létjogosultságát. Az új helyzet megkövetelte, hogy a Kárpátok medencéjében egységes legyen az állásfoglalás a gyengülő oszmán hatalommal szemben. Az erdélyi politika át is érezte a változás jelentőségét és szükségét; az új uralom kívánságai ellen elvi kifogást nem támasztott, csak ahhoz ragaszkodott, hogy Erdély létének másfél évszázados értelme a jövőben se váljék semmivé: ragaszkodott a magyarság érdekeinek szem előtt tartásához.

Ilyen légkörben indultak meg a császári és a fejedelmi udvar között a tárgyalások, melyek 1691-ben a politikai unióhoz vezettek. A tárgyalások menetét, a kölcsönös engedmények fokát a rendek és a dinasztia mindenkori erőviszonyai szabták meg. Az első tárgyalások (1684-ben) még nem vezettek sikerre, bár az udvar képviselője, Dunod jezsuita atya, jelezte a fejedelem előtt az eljövendő évtizedek politikai normáját; „akár akarjátok, akár nem, pártfogásába vesz benneteket a

királyi felség!” Buda visszafoglalása, Savoyai Jenő hatalmas katonai sikerei a megegyezés javára fordították a helyzetet, A fejedelemség két józan belátású politikusának, Teleki Mihálynak és Bethlen Miklósnak munkája sikert ígért. A végső fordulatot Thököly Imre felépése és bukása idézte elő: az udvar engedékenyebbé vált s a rendek is belátták a további alkudozások céltalanságát. A zernyesti csatában hősi halált halt ősz kancellár, Teleki Mihály helyett Bethlen Miklós vette át a külpolitika irányítását. Javaslatára a rendek 1691-ben a fogarasi gyűlésen törvénybe iktatták a „Diploma Leopoldinum”-nak nevezett megegyezési tervezetet. Az uralkodó nem ismerte el az ifjú Apaffy örökösödését s mint magyar király, „nagyfejedelem”-ként elfoglalta Erdély fejedelmi székét. Ezzel szemben érintetlenül hagyta a múlt századok belső politikai intézményeit: a három nemzet és négy vallás építményét. Személyének képviselőre gubernátort rendelt a nagyfejedelemség élére s mellé kormányzó hivatalként felállította Nagyszébenben a guberniumot. A helyi kormányzók és az udvar között közvetítő felettes hatóságként eleinte a magyar udvari kancellária erdélyi kancelláriai osztálya szerepelt, mely a XVIII. század végén átalakult önálló erdélyi kancelláriává.

Az új berendezkedés természetes változásokkal járt.

A rendek a gubernium mellett elvesztették régi hatalmukat. Azt a „primus inter pares” helyzetet, melyet eddig a református egyház élvezett, fokozatosan átvette a katolikus egyház. A szász nemzet befolyása a magyarral és székellyel szemben állandóan emelkedett. A kezdeti nehézségek után a XVIII. század első évtizedében kialakult az új államrendszer, melyben Erdély» 1848-ig élte életét.

Az új rend az erdélyi románság életében is nagy változást jelentett. Sorsuk irányítását az új berendezés támasza, a jezsuita rend vette kezébe. A jezsuita atyák-

nak nem kellett úttörő munkát végezniük, amikor a románságnak a katolicizmussal való vallási unióját tűzték ki célul. A Habsburg-ház északi tartományaiiban és Lengyelországban már a XVII. század második harmadában sikerrel folyt az orthodox rutén és fehérorosz lakosság körében a katolikus egyházzal való egyesülés terjesztése. Erdélyben pedig a protestantizmus képviselőiben fejedelmek és püspökeik már a múlt század elején dolgoztak a keleti egyházhoz tartozó románság és a protestáns hit unióján. Erdélyi munkájukat ezeken a régi alapokon kezdhették meg a jezsuiták.

Munkájukban hatalmas támogatót találtak az uralkodóházban. Már 1692-ben elrendelte az uralkodó, hogy birodalmában minden orthodox pap, aki a katolikus egyházzal való egyesülést elfogadja, a katolikus papsággal egyenlő elbánásban részesül. Ezzel a rendelettel a jezsuiták könnyen utat találtak az ugyanezen évben felszentelt új gyulafehérvári vladikához, aki, pedig még régi szokás szerint a református püspök kezébe tette le az esküt. A tárgyalások a felajánlott kedvezmények ellenére is sokáig elhúzódtak. A román papság tudta, hogy népe szívvel-lélekkel ragaszkodik az orthodox hithez. Így csak 1697-ben ülhetett össze a döntő egyházi zsinat, mely az uniót elfogadta. A feltételek az egyházi rendet és a rítusokat nagyjából meghagyták, csak az alanti négy pontot fogadtatták el unió alapfeltételként — rutén és lengyel mintára — a román papsággal: 1. A pápa az összes keresztény egyházak feje. 2. A Szentlélek a Fiútól is (filioque) származik. 3. Áldozáshoz elegendő a kovásztalan kenyér és 4. Van purgatórium. E pontok mellett a zsinat és az unióhoz csatlakozó nép a protestantizmus munkájának hatására megkívánta, hogy az új hit püspöke a román nyelvet, népet és szokásokat ismerje. Azonban a nehézségek, melyekkel a jezsuiták előre számoltak, a zsinat döntése ellenére is bekövetkeztek. A nép zúgolódt az unió

ellen. Theofil püspök utóda, Atanáz, még mindig a havaselvi metropolitához utazott felszentelésre; a rendek is nehézségeket támasztottak, mert megérezték, hogy a vallási unió idővel politikai nehézségeket fog okozni. Így a román egyesült egyház végleges császári és pápai elismerését és megerősítését a jezsuitáknak csak 1701-re sikerült kieszközölniök. Munkájukat ekkor majdnem teljesen megsemmisítette a Dositheus patriarcha és Brâncoveanu havaselvi vajda ösztönzésére fellángoló orthodox lázadás (Nagyszeghi Gábor brassói román nemes, vezetésével), majd pedig a Rákóczi-sza-BádságTiarc bizonytalan évei. A rutén és román orthodoxok a fejedelem mellé állottak s az egyesültek tömegesen tértek vissza régi egyházukba. Rákóczi diplomáciájának, az orthodox egyháznak és az orosz udvarnak kölcsönös jóviszonya ezeket a kapcsolatokat jelentősen elősegítette.

A román egyesült egyház csak a szabadságharc befejezése után indult meg békés, nagy jövő előtt álló fejlődés útján. Erdélynek a magyar rendi keretek között eddig egységesen fejlődő románsága ezzel kettészlott. A XVIII. század folyamán orthodox és egyesült (unitus) románok külön úton keresték céljaikat s csak a század végén találtak újra egymásra. Ekkor alakult ki a két egyház területi helyzete is. Pontos határt húzni nem tudunk, mert a két egyház hívei sokhelyt keverten élnek. Mégis: körülbelül az 1940-es bécsi döntéssel vizsztatért területen többségben az egyesült egyház híveit találjuk. A határon túl az egyesültekből a Balázsfalva—Gyulafehérvár környékén található tömb maradt. A görög keleti románság nagy többséggel a mostani Dél-Erdélyben él.

Az egyesült egyház a század első negyedében fokozatosan szabadult fel a kezdetben igen erős jezsuita ellenőrzés alól. Teofil és Atanáz püspökök a melléjük rendelt jezsuita „theológus”-ok befolyásától még nem

tudtak mentesülni. Pataki János püspök (1713—28) már sok esetben önállóan működött. Szigorúan ragaszkodott az unió alapfeltételéhez, az egyesült papságnak a katolikuséval való teljes egyenjogúságához. Megvetette alapját a román papság fejlődésében később oly nagy jelentőségű külföldi iskolázásnak (Kolozsvár után Kassa, Nagyszombat, Bécs és Róma). Utóda, az újkori román történelem egyik legérdekesebb alakja, a később bárói rangra emelt *Micu-Klein Ince János* lett (1728—45). Már teljesen az új rendszer gyermekeként 1696-ban született, jómódú birtokos családból. Családjában a Baszarábaktól való származás családi hagyomány volt. Az egyesült egyházon keresztül a nyugati katolicizmusnak őszinte híve, de öntudatos, fajtája múltját alaposan ismerő ember volt. Tanulmányai folyamán (Nagyszében, Kolozsvár, Nagyszombat) megismerkedett a XVI. és XVII. század magyar humanista gyökereiből felnövő történelmi irodalmával. Ezek a tudósok — felismerve a román és latin nyelvek rokon voltát — humanista mestereik felfogásának megfelelően a románokban a rómaiak közvetlen utódait látták. A már ott-honról román öntudattal induló, tudományos érdeklődésű és jó politikai érzékkel rendelkező püspök kapva-kapott a dáko-román kontinuitás kidolgozott elméletén.

Az elméletet azonban nemcsak mint tudós használta fel, hanem mint politikus is, mint az erdélyi románság első politikusa. Negyedszázados püspöki munkásságát legjobban az jellemzi, hogy nem szűnt meg — elsőként — állandóan hangoztatni a románság politikai jogtalanságának igazságtalan voltát. Mivel korában az egyesült és orthodox egyházak között még igen nagy volt az ellentét, csak az egyesült egyházhoz tartozó románság jogaiért harcolt. Evenként több alkalommal küldött a kormányzéknek, kancelláriának és az uralkodónak felterjesztéseket, melyekben azt javasolta, hogy az egyesült egyház mint ötödik bevett egyház, az egyesült ro-

mán nép mint negyedik natio helyet kapjon az alkotmányos életben. Érvelésének alaptétele az volt, hogy a románságot, — mely származásánál fogva Erdély őslakója — a később megtelepedő magyarság jogaiból kiforgatta. Erdély ősi, most már számszerint is legerősebb és katolikussá vált népe megérdemli, hogy e jogfosztásért elégtételt kapjon. Követeléseinek természete annyira megelőzte korát, hogy a rendek és az udvar nem fogadhatták el javaslatát. A rendek ellenállása azzal magyarázható, hogy az alkotmányos épület megbontásától magának az alkotmánynak s benne a magyarság vezető szerepének megmaradását féltették. Nem látták biztosítottnak, hogy a románság — mely püspökével és pár európaibb műveltségű papjával csak igen kicsiny vezetésre képes réteggel rendelkezett — élni tud majd jogaival. Az udvar sem nézte jó szemmel, hogy a viszonylagosan nyugodt erdélyi közéletet a püspök szereplése békéltelenséggel veszélyezteti. Micu-Klein így Bécsben sem kapott támogatást s célját nem érte el. A későbbi évszázadok románságának megmutatta a politikai küzdelem útját, mind történelmi szemlélet, mind pedig módszerek és stílus szempontjából.

Fellépésének súlyt adott az erdélyi románság állandó számbeli gyarapodása a század folyamán. A román fajta egymagában is egyike a legszaporábbaknak: ehhez járult a már említett állandó erős bevándorlás a vajdaságokból s nem utolsó sorban a magyarság kivándorlása, valamint az elsősorban a magyarlakta vidékeket pusztító XVII. századi török-tatár betörések. Az erdélyi magyar földesúr szívesebben látta földjén a jobban hajlítható román jobbágyot, mint a jogait ismerő magyart. Ezért, ahol erre módja kínálkozott, igyekezett a magyar jobbágyot földjéről eltávolítani s helyére román hozni. A magyar jobbágyok kivándoroltak. A népelemeknek ez az állandó cseréje, forrásokkal is nehezen követhető fluktuálása a magyar őslakosság részére

szomorú következményekkel járt. A XVIII. század elején a három népfaj megközelítő aránya a következő volt: magyar 30%, szász 20% és román 50%. 1763-ra ez az arány eltolódott. Ha a magyarság szempontjából optimális adatokat vesszük is figyelembe: a magyar szaporodás megállt s az arány 30% maradt. A szászság, zárt életrendje és a szigorú örökösödési renddel járó születéskorlátozó intézkedések következtében, 12%-ra csökkent. Ez a veszteség a románságot erősítette meg 58%-os országos arányra. A bevándorló tömegek nem jelentettek szellemi gyarapodást, azonban az államtisztikai munkákat szívesen olvasó korban már lehetett hivatkozni — történeti jogok mellett — a statisztikai jogra is.

Micu-Klein másik fegyvere a tömeg hangoztatása mellett a szellem fegyverzete volt. Ő vetette meg az egyesült románság fellegrárának, Balázsfalvának alapjait. Az egyesült püspökség régi birtokait 1738-ban (a román Dobra Péter kincstári jogügyi igazgató közbenjárására) elcserélte a balázsfalvi régi Apaffy-birtokra. A birtok jövedelméből és az egyesült papság áldozatkészségéből épült fel a balázsfalvi nyomda (1750), majd pedig a balázsfalvi iskolák (1754), a román szellemi élet kimeríthetetlen tárházai. A jelentéktelen kisközség a század végére komoly várossá fejlődött, melyre a románság ma mint nemzeti műveltségének szentélyére tekint. A püspök utolsó kívánsága is az volt, hogy Balázsfalván helyezték örök nyugalomra. A sors azonban úgy akarta, hogy életét hazájától távol fejezze be. A magyar rendek 1744-ben véglegesen elutasították javaslatát. Erre az udvarhoz ment orvoslásért; a hatóságok azonban — bár elgondolásait nem fogadták elvi visszautasítással — tudták, hogy a kérdés felvetése az örökösödési háborútól túlterhelt birodalom számára súlyos próbatétel lenne. Micu-Kleint eltiltották a további politikai szerepléstől. A vérig sértett és csaló-

dott egyházfő erre a pápai udvarba távozott; onnan azonban — Becs közbelépésére — nem engedték hazatérni. Rómában halt meg 1768-ban. Halála után a püspöki székbe kisebb képességű utódok kerültek. De az egyesült románság útját a nagy előd már kijelölte; azon nem járni már nem lehetett.

A románság többsége mint az *orthodox egyház* híve járta meg útját. Az unió elfogadását az udvar úgy értelmezte, hogy az egész románság a katolikus egyházhoz csatlakozott. A románságnak legalább % része azonban hitében orthodox maradt. Eleinte az egyesült egyház nem rendelkezett megfelelő missziós erővel; később a határokon túli orthodoxia lépett fel nagyobb ellensúlyozó erővel. így nagy román tömegek maradtak teljes mértékben Kelet hívei. Az udvar, jogi felfogása következtében, egyházi önállóságukat csak a XVIII. század második felében ismerte el. Addig az orthodox románság felelős vezetés nélkül, moldvai, havaselvi, szerb és orosz vándorpok lelki irányítása alatt élt. Ennek a helyzetnek tarthatatlanságát az udvar csak a folyton ismétlődő orthodox lázadások hatására ismerte fel. A brassói Nagyszeghi (1701), a váradi orthodoxok (1725), Bessarion pap (1744), Balomiri Miklós esperes (1749j. és Sophronius pap (1761) vezetése alatt kitört lázadások mind azt mutatták, hogy az orthodox egyháznak vezetőre van szüksége. Kiváltképpen ezt bizonyították a mozgalmak utáni vizsgálatok eredményei, melyek világosan tárták az udvar elé az orthodoxok életében ható. birodalmi szempontból is káros külföldi erők munkáját.

A román orthodoxia legönzertlenebb anyagi és szellemi támogatója a két vajdaság volt. Papjaikat ott szentelték fel, egyházi műveltségüket onnan táplálták, templomaikat, kolostoraikat onnan támogatták. A szolgálatból egyház és vajdák egyaránt kivették részüket. Az erdélyi orthodox románság látta, hogy ügyének leg-

őszintébb támogatóját kárpátokontúli véreiben találhatja meg. Fogadatlan prókátorként beleszólt az erdélyi orthodoxia ügyeibe a magyarországi szerbek nagybefolyású főpapja, a karlócai érsek is. Joghatósági igényeit használta fel arra, hogy — sokszor Moszkva érdekeinek megfelelően — irányítsa a románság mozgalmait. Vajdáknál, karlócai érseknél hatalmasabb támogatója is akadt a románságnak az orosz birodalom uriban. Nagy Péter politikai végrendeletének hatása Erdély életében is megérzett. A nagyfejedelemség románlakta vidékeit orosz ügynökök árasztották el s a népet a Habsburg-ház és a magyarság ellen lázították. A lázadások sorozata mutatja, hogy nem minden eredmény nélkül. Az elfogott ügynököket, a lázadások vezetőit a hatóságok nem tudták méltóan megfenyíteni, mert a cár jóindulatára az udvarnak nagy szüksége volt a török-osztrák viszályok miatt. Az udvar először a karlócai érsek beavatkozását akarta megszüntetni a nagyváradai exemptus püspökség felállításával (1748). Ez azonban felületi kezelésnek bizonyult s a baj gyökeres gyógyítása ekkor elmaradt. Végre a Sophronius-féle lázadás után az orthodox románok püspöki adminisztrátort, 1771-ben nyilvános istentiszteleti jogot, majd 1783-ban Nikitics Gedeon személyében a karlócai érsektől csak dogmatikai ügyekben függő önálló püspököt kaptak. Az orthodox románság is megindult a maga útján: rátalált külsországbeli véreire és hitsorsosaira, majd független főpapot kapott vezetőül.

A románságnak az idegen befolyástól való mentesítése, valamint az erdélyi magyarság hatáskörének csökkentése lebegett az udvari hatóságok szeme előtt akkor, amikor a két erdélyi román határőrezredet megszervezték (1763). A fegyver felvételének végrehajtása eleinte nehezen ment, mert a románság nem szívesen viselte el az állandó katonai fegyelmet. Később azonban a határőrségben való részvétellel járó kedvezmények, annak

magyarelles elgondolásai megkedveltették a román-sággal a szolgálatot. A határőrezredek vidéke élesen szembefordult a magyarsággal. Iskoláikban németül folyt az oktatás; ezzel minden szellemi kapcsolat megszünt e vidéken a magyarság és románság között. Hozzájárult a határország megszervezése a románság római-román öntudatának fejlesztéséhez is. A naszói határőrezred zászlaján, Mária Terézia rendeletére, ezt olvashatták: „Virtus romana rediviva“. A határország megszervezését végrehajtó, székelyirtó Buccow tábornok pedig a székely és román ezredek területén külön pénzt akart veretni e felírással; „Conscriptis in militiam Dacis et Siculis“.

A XVIII. század két utolsó évtizede az erdélyi románság történetének talán legjelentősebb korszaka. A század folyamán elszakadt egyesült és orthodox románok ekkor találtak egymásra. A két román egyház számban, szellemben, román öntudatban — s ami reánk nézve a legszomorúbb — magyarelles érzésben megerősödve érkezett el a találkozóhoz. Az egyesült egyház magával hozta a latin-román kontinuitás öntudatát, az incolatusból származó politikai igények ébredését. Az orthodoxia Kelet szellemével és addigi pártfogóival, a Kárpátokon túli románsággal és Oroszországgal érkezett meg. Ez a „nemzeti vagyion“ a század végén mint szellemi, politikai és közjogi feszítő erő a népből nemzeti-séggé alakuló egységes románság tulajdonává vált.

A fejlődés ilyenén alakulására a románság századvégi társadalmi, politikai és szellemi életének egy-egy megnyilvánulása a legjellemzőbb és legtanulságosabb. —> Az erdélyi állam a XVIII. században is teljes mértékben rendi jellegű maradt. Nemes és nemes, jobbágy és jobbágy között faji alapon jogilag nem tett különbséget. Azonban az államalkotó elem többsége magyar volt, a jobbágyok többsége pedig román. Ez a megosztás a század végére a szociális ellentéteket faji gyűlöletté

fokozta. Az erdélyi románok 1784-ben kitört legvéresebb lázadása (Horia, Closca és Crisan vezetésével) jobbagylázadásként indult, de a magyarság rendszeres irtásával végződött. Az udvar támogatásában jogosan bízó vezetők a magyarokat tekintették legveszedelmesebb elnyomóiknak s a nép tömegei, melyben orthodoxok és egyesültek egymás mellett harcoltak, hajlottak szavukra. A század végén a románság egységesen állott szemben mindennel, ami magyar. — Politikai téren az 1791-es esztendő a döntő. Ekkor adták be az erdélyi románság vezetői az udvarhoz felterjesztésüket, a „Supplex Libellus Valachorum”-ot. A felterjesztést, melyben Micu-Klein püspök érvelése szerint kérték az egyenjogúságot, mind az egyesült, mind az orthodox püspök aláírták. Bobb és Adamovich püspökök írásából láthatjuk a két román egyház politikai síkon való találkozását, teljes egyetértését. — Az erdélyi románság egyesülésének történeti folyamatára az erdélyi román szellemi élet mesterei, az „erdélyi triász” tették rá a koronát. Micu-Klein Sámuel (1745—1806), Sincai György (1753—1816) és Maior Péter (1754—1821) az erdélyi, majd bécsi, illetve római iskolákban alapozták meg tudásukat. Munkásságukhoz a lehetőséget Magyarország nyújtotta, de amit írtak, azzal román népük szolgálatába állottak.

Sincai György munkája, „A románok és más szomszéd népek krónikája” a románságra vonatkozó történelmi adatok első szisztematikus gyűjteménye. Művét az egész vonatkozó magyar és külföldi irodalom felhasználásával írta meg. Erre mint a budai egyetemi nyomda lektorának módja volt, hiszen rendelkezésére állott a budai és pesti könyvtárak teljes anyaga. Művében kiterjeszkedik az egész románság történetére s benne természetesen a kontinuitás tanát hirdeti. Írása hosszú ideig nem tudott élő erőként hatni; a cenzúra akadékoskodása miatt műve könyvalakban csak 1853-

ban, a nagy moldvai tudós-politikus Kogălniceanu áldozatkészségéből láthatott napvilágot. Maior Péter a legfontosabb magyar munkák alapján írta meg „A románok dáciai származásának története” c. munkáját. Könyve kisebb, használhatóbb, kezelhetőbb, mint a ?incailyűjtötte hatalmas anyag. A cenzúra hamar átengedte s így 1812-ben már meg is jelenhetett. Művében cáfolja a kiváló német nyelvész, Sulzer és az őt követő erdélyi szász tudósok kontinuitás-ellenes állásfoglalását; céljával azt tűzte ki, hogy az érdeklődő olvasóban, főként a román fiatalságban tudatosítsa a román származás történeti tényét és öntudatát. A triász, de különösen nyelvész-tagja, Micu-Klein Sámuel állást foglalt a román nyelv eredetének kérdésében is. Történeti felfogásuknak megfelelően Micu-Klein igyekezett 1780-ban megjelent román nyelvtanában a román nyelvet megtisztítani az idők folyamán ráakódott idegen, a római rokonságot elhomályosító elemektől. Szinte új nyelvet alkotott, amikor a latinból származó román szavak írásmódját — mit sem törődve a nyelv történeti fejlődésével — azok korai alakjában akarta elfogadtatni.

Az erdélyi románság így a XIX. század hajnalán teljes szellemi készenletben állott a küzdőtéren. A Micu-Klein püspök fogalmazásában politikai igényként elsőszőr 1735-ben jelentkező kontinuitás-gondolat a triász munkájával tudományos formát öltött. A századforduló igen élénk tudományos olvasottsága következtében így alkalmassá vált arra, hogy politikai tételeknek legyen alapjává. A három országban élő románság egy törzsből származásának gondolata és öntudata azonban nem maradt meg az elmélet határai között. A vajdaságokban is állandóan erősödött a nemzeti nyelv kiművelésének, a vele való foglalkozásnak vágya. A század végén már igen fejlett fokon álló erdélyi szellemi élet készséggel vállalta a mester szerepét. 1818-ban az erdélyi Lázár György megvetette az alapját Bucuresti-ben az első

vajdasági román tannyelvű középiskolának; két évre rá Moldva küldötte jelent meg s oly magyar főiskolát végzett román tanárokat keresett, akik IaSi-ban hajlandók lennének elvégezni egy hasonló román iskola szervezését. Ezzel az erdélyi és vajdasági románság szellemi erői egymásra találtak: közös céljaikért vívott küzdelmeikben ezentúl már nem is szakadtak el egymástól. Teljesen függetlenül attól, hogy később Európa melyik szellemi iskolájában nyerték el tudásukat, — a román szellemi élet képviselői egyöntetűen hirdették a románság szellemi, majd politikai egységének szükséges voltát.

A XIX. század első felében a két román vajdaság véres vajúdasokon keresztül nagyjelentőségű átalakulás korszakát élte. Az alapot a közhangulat változásához a török uralom alatt élő népek elkeseredése és Európa szellemi átalakulása szolgáltatta. A görög nép fiataljaihoz hamar eljutottak a francia forradalom eszméi. Nyugaton a „nép jogai“-ról szóló, meglehetősen doktriner jellegű tanok Európa keletén új szint kaptak: itt már inkább a „népek jogai“-ról szóltak a forradalom eszméinek tanítványai. A görög szellemi élettel szoros kapcsolatban élő vajdaságok szellemi elitje is megismerkedett az új eszmékkel s nagy lelkesedéssel fogadta azok török-ellenes értelmezését. Szellemi életük másik forrása: az orosz orthodoxiában való bizalom, szintén történeti múlttal rendelkezett. A román orthodoxia nagymúltú moszkvai kapcsolatai s az orosz diplomácia fokozódó balkáni érdeklődése megérelték azt a felfogást, hogy a románság egyetlen politikai tényezőben, az orosz erőben bízhat. Bár a XVIII. sz. végén az orosz-török háborúban az orosz diplomácia látható jelét adta annak, hogy az elvi jelentőségű rokonszenv-megnyilatkozásoknak csak valódi célja eléréséig (jelen esetben Besszarábia és Bukovina megszállása) enged teret, a vajdaságokban

nem csökkent az oroszokba vetett bizalom. A híres *Ἐταιρία των φίλων*, a forradalmár-költő Rigas alapította baráti szövetkezés (1780), az elnyomott görögség szellemi szabadságmozgalma, orosz támogatással, görög-fanarióta vezetéssel, román földön lépett fel a XIX. században. 1821-ben Ypsilanti Sándor, Konstantin fejedelem fia (a XIX. században a vajda nevet lassan felváltja a „fejedelem” elnevezés), bízva Kapodistrias orosz külügyminiszter és az orosz hadsereg támogatásában, felkelő csapatai élén bevonult Moldvába. Ypsilanti felkelésének célja a Balkán keresztény népeinek a török uralom alól való felszabadítása volt. A románság óhajának ez azonban csak egyik ága volt. A törököt a román nép nem kevésbé gyűlölte, mint a görög kizsákmányolókat. Görögellenes, inkább társadalmi, mint politikai forradalmával Havaselve az apolitikus, sorsával elégedetlen nép óhaját fejezte ki. 1821-ben tört ki Havaselvén is a felkelés Vladimirescu Tódor, a későbbi román nemzeti hős vezetésével. Vladimirescu Bécsben ismerkedett meg a „hetairia” eszméjével s ott tett esküt a mozgalom mellett. A mozgalom céljával, török-ellenes alap gondolatával tisztában volt, azonban Havaselve népe legnagyobb ellenségeinek a fanariótákat és a velük egy követ fűjő bojárokat tartotta. Ellenük fordult s így a két felkelés nem tudott egy úton haladni. Ypsilanti a nagy politikai cél árulójának tartotta a fegyelmet tartani különben sem képes, kapkodó Vladimirescut. Az ellentét Vladimirescu meggyilkolásával ért véget. Csapatai széteszlottak s így a havaselvi felkelés gyorsan összeomlott. Az orosz udvar, mikor a két felkelés felelőtlen előkészítéséről, fegyelmeztlenségéről tudomást szerzett, sietett (a szentszövetség elvei alapján) mindkét mozgalmat elítélni. Mindkét vezért megfosztotta az orosz hadseregben viselt rangjától. Ypsilanti ennek ellenére is megütközött a törökkel; a „hetairia”, a görög fiatalság szellemi vezérei egy-két kivétellel a harcmezőn

maradtak. Vezérük Magyarországra menekült s itt a császári katonaság foglyaként halt meg.

A fejedelemségek életében Ypsilanti és Vladimirescu felkelései társadalmi szempontból sem hoztak változást. A jobbágyság helyzete nem könnyebbedett. A román bojárság azonban belátta, hogy a fanarióta uralom fenntartása rövid időn belül teljesen lezülleszti a két országot. Ezért 1822-ben egyértelműen *nemzeti fejedelmeket* kértek a Portától. Az új uralkodók, Ghica Gergely havaseli és Sturdza János moldvai fejedelmek uralmának első évei az orosz udvarba menekült konzervatív ellenzéki nagybojárok elleni küzdelemmel teltek el. A történelem különös fordulataként a most török támogatással uralomra került két fejedelem és környezete lépett fel társadalmi reformtörekvésekkel; viszont az orosz udvar felé tekintettek mindazok, akiknek anyagi érdeke a régi rend megmaradása mellett szólt.

Az 1827-ben kitört orosz-török háború a fejedelemségekben az orosz párt diadalával járt. A háború hét éve (1827—34) sok terhet jelentett a románság részére, azonban volt egy felbecsülhetetlen eredménye: Kiselev orosz kormányzó javaslatára és parancsára a fejedelemségek vezetői alkotmánytervezetet készítettek „Regulamentul Organic” (Szervezeti Szabályzat) címen. Mivel a tervezetet a bojárok állították össze, az alapvető kérdést, a jobbágyság panaszait nem oldották meg. Azonban nagy jelentősége e szabályzatnak, hogy a jobbágszolgáltatások chaotikus rendszertelenségében a zsarolás lehetőségét csökkentette, a jogszokásokat jogrenddé kristályosította és a szellemi elit jogait elismerte. A bojárokhoz hasonlóan a papokat és tanárokat is adókedvezményben részesítették. Merőben új hangot jelentettek a román közéletben a szabályzat népjóléti, nép-egészségügyi és közbiztonsági intézkedései. A „Regulamentul Organic”-ot Havaselve 1831-ben, Moldva 1832-ben fogadta el. A nagy népszerűségnek örvendett Kise-

lev 1834-ben hagyta el a fejedelemségeket. Távozása után a szultán új fejedelmeket nevezett ki. Havaselvén Ghica Sándort (1834—42), majd Bibescu Györgyöt (1842—48), Moldvában Sturdza Mihályt (1834—48). Mindhárman a szabályzat szellemében vezették országaikat. Ghicát a liberális eszmékkel való túlságos rokonszenve miatt távolította el a trónról az orosz befolyás; Bibescu évekig Párisban tanult és alapos politikai és irodalmi ismeretekkel rendelkezett. Mindhárman közül Sturdza tette legismertebbé nevét szociális, közigazgatási és nevelésügyi intézkedéseivel.

Uralmuk alatt megerősödött a román vezető rétegek nyugati, főleg francia irányú szellemi tájékozódása. A román fiatalság vágya európai ismeret- és tapasztalatszerzés után már a század első negyedében felébredt. Ekkor a legközelebbi, legerősebben ható példa, Buda és Bécs volt, fejlett román szellemi életével. A 48-as felkelések a figyelmet Nyugateurópa felé fordították. A román szellemi éle irányítását a Párist, Rómát, Londont megjárt fiatal nemzedék vette kezébe. Irodalmi társaságok, középiskolák, színi művészet jelezték az új szellem útját. A gúnyosan „bonjouristák“-nak nevezett gárda társadalmi összetételén is meglátszott az idők jele. nagybojások fiai mellett a középosztály képviselői, tanárok és papok gyermekei is megjelentek benne. Kibővült a nemzet fogalma is: meglátták a jobbágy emberes román-voltát. A nemzeti nyelv szent kincs lett. Az erdélyi mag hatalmas fává terebélyesedett. Erre a nemzedékre egy újszerű feladat is várt: hazájukat meg kellett ismertetniök Európa közvéleményével. Súlyos volt ez a feladat, mert amikor Cămpineanu, a bonjouristák vezére a belpolitikai helyzet változása miatt kénytelen volt Havaselvét elhagyni, megdöbbenve tapasztalta, hogy Európa semmit sem tud a románságról. Ezt a hiányt a román szellemi és születési arisztokrácia egyaránt hamar felismerte s idevágó munkáját elismerésre mélt-

toán módszeresen és éles ítélőkészséggel el is végezte. Míg a fiatal történész Kogălniceanu, a költő Negruzzi, Alexandri, valamint Bălcescu munkája a fejedelemségekben tudatosította a liberális alapokon épülő új román tervek, addig a Ghicák, Sturdzák, Brătianu és a többi nagybojár-családok fiainak párisi, római szalonjai hamar bevették Nyugat köztudatába a „keleti latin testvér” gondolatát. A francia politikai és tudományos élet vezető egyéniségei, így Michelet és Quinet, felfigyeltek a románságra; cikkeikben nagy rokonszenvvel kezdtek velük foglalkozni. A románok és franciák szellemi közeledése már 1848-ban, de különösen a 60-as évektől kezdve politikai téren is éreztette hatását.

Erdély, a román szellemi élet egyik bölcsője, ezekben az években hallgatott és erőt gyűjtött. Smcraieci és koiársai munkájukat elvégezték. A fejedelemségek szellemi élete az ő munkásságuk nyomán indult meg. A Sincai és Maior között életük utolsó éviben támadt nézeteltérés nem volt termékenyítő hatású. Haláluk után az erdélyi románság hosszú ideig nem tudott feltűnő, szószóló-szerepet vivő férfiakat kitermelni. A magyar politikai élet zajtalan menete a románság életére is rányomta bélyegét. Az egyesült egyház feje 1830-ig a „Supplex Libellus” egyik szerkesztője, Bobb püspök volt. 91 éves korában halt meg, mint minden újításnak, újszerű gondolatnak ellensége. Főpapsága alatt a román fiatalság a kor eszméinek támogatását az egyháztól nem remélhette. Utóda, Leményi János, a magyarsággal való békés megegyezés őszinte hívének mutatkozott. Az orthodox püspöki széket Adamovich halála után (1796) másfél évtizedig nem töltötték be. Az új egyházfő, Moga Vazul (1810—45) szintén a békés megoldások embere volt. A magyarság felé tanúsított udvarias előzékenységgel, finom diplomáciájával elérte, hogy az

orthodox egyház sok régi sérelme orvoslást nyert. Nagyszebenben a szerb érsekségtől független román papnevelő intézetet állított fel s a kormányzattal egyetértésben támogatta a falusi népiskolák szervezését. Ki- eszközölte, hogy Bécsben folytatandó tanulmányokra négy papjelöltje ösztöndíjas helyet kapjon. (Ilyen ösztöndíjas volt Lázár György, a bucure?ti-i román iskola szervezője is.) A magyarsággal szemben tanúsított bé- külékeny szellem mellett mindhárom püspököt jelle- mezte a két román felekezet közötti egyetértés és test- véri együttműködés ápolása. Móga püspök egyházának sok ügyét-baját intézték el a Leményi püspök egyházába tartozó állami tisztet viselő egyesült hitű románok. Mindazonáltal az egyházfők békés politikája nem aka- dályozhatta meg, hogy az erdélyi román fiatalsághoz is el ne jussanak a nyugati új eszmeáramlatok. Csendben folyt tehát a felkészülés az új küzdelmekre.

Az alkotmányos életnek Erdélyben 1834-ben történt újbóli megindulása megmozdította az addig aludni látszó erőket. A hosszú alkotmányos csendesség a magyar- országi politikai mozgalmak hatását nem zárhatta el Erdélytől. A birodalom valamennyi szláv nyelvű alatt- valója élénken figyelt fel a nagyszláv gondolat egyre erősödő ütemére, hangjának élesebbre válására. A pánszlávizmus Palacky-megfogalmazta történelmi szem- lélete, mely a magyarságban az egységes nagyszláv tömb kialakulásának legnagyobb akadályát látja, a ma- gyarországi szlávtság körében is élénk visszhangra talált. A magyar nyelvnek a hivatalos fórumokon való hasz- nálataért meginduló harc a magyarországi nemzetisége- ket is hasonló fellépésre ösztönözte. Az anyaország nemzetiségeinek törekvései, a pánszlávizmus történelmi és irodalmi alkotásai, a fejedelemségekben zajló új nem- zeti élet s nem utolsó sorban Nyugat mind „nemzetie- sebb” szabadelvűsége nem volt ismeretlen az erdélyi románság fiataljai előtt.

Az 1837-es erdélyi országgyűlésen Móga püspök is megszólalt a románság érdekében. Folyamodványt adott be a szászföldön élő románság sérelmei ügyében. Ezzel, bár az országgyűlés a folyamodványt olvasás után „ad acta” tétette, a románok ügye újra az alkotmányos fórumok elé került. Az 1841-es országgyűlésen ugyanezen tárgyban Móga és Leményi püspökök együttesen nyújtották be folyamodványukat. 1838-ban sorompóba lépett a balázsfalvi román iskola tanári kara, az erdélyi román fiatalság elitje is. Ebben az évben jelent meg Baritiu György szerkesztésében a „Foaia pentru minte, inimă ?i literatură” című szépirodalmi lap, majd a „Gazeta de Transilvania” című újság. A „Gazeta” és a „Foaia”, az első erdélyi román sajtótermékek — bár minden politikai él nélkül — de állhatatosan hangoztatják a románság szellemi egységét. Ezzel e gondolatot jelentős mértékben elterjesztették s a tudományos képzettségű, meglehetősen vékony rétegen kívül szélesebb körökkel is megismertették. A balázsfalvi fiatalokat, az élen tanáraikat, Cipariu-t, Baritiu-ot, Barnutiu-ot, Laurian Treboniust (a dákoromán elmélet két szenvedélyes tanítómesterét), valamint a velük rokonszenvező Krajnik prépostot harciasabb szellem jellemezte, mint püspökeiket. A tanári kar és Leményi püspök közötti ellenségeskedés végül Barnutiu és két tanártársa, valamint több diák eltávolításával végződött (1845). A Balázsfalváról így távozni kényszerült harcos ellenzék bejárta Erdélyt; országjárásuk és az iskola továbbra is harcosan dáko-román szelleme sokban hozzájárult ahhoz, hogy az 1847—48-as években a románság oly meg nem alkuvó álláspontot foglalt el a nyelvi kérdés és a politikai unió kérdésében. A Balázsfalváról eltávolított növendékek egy része átment Bucuresti-be, érintkezésbe léptek a fejedelemségi forradalmár-reformerek csoportjával, majd állandó levelezéssel bíztatták Erdélyben maradt testvéreiket a nyílt fellépésre.

A nyelvi harcot az 1841-es országgyűlésen Kemény Dénes báró javaslata robbantotta ki, melyben az erdélyi rendek hivatalos és (a szászok kivételével) oktatási nyelvként a magyart óhajtották bevezetni, tíz éves határidőt szabva a nem-magyar anyanyelvű (és nem szász) egyházak anyakönyvezésének magyarrá váltására. A javaslat a szászság ellenállásán megbukott. A kormányzat és mögötte a német közvélemény a magyar tervekben magyarosítási szándékot látott s a szászszágot ellenállásra ösztönözte. Roth Lajos szász követ, akit később, 1849-ben Bem hazaárulás miatt agyonlövetett, élshangú röpiratban tiltakozott (1842) a magyar hivatalos nyelv ellen. Írásában nyíltan a románok mellett foglalt állást s kijelentette, hogy a románok Erdély legnagyobb népe, nyelvüket mindenki beszéli, jogosabban lehetne tehát a román a hivatalos nyelv. Ettől az időtől a románság hivatalos nyelvhasználatának ügye állandó kérdése maradt az erdélyi országgyűléseknek.

Erdély és Magyarország újra való politikai egyesülésének az ú. n. uniónak kérdése az 1834—35-ös országgyűlésen merült fel első ízben. A szászság többsége az unió ellen foglalt állást, híven követve az udvar szempontjait. A konzervatív magyar rendek az unió ellen, a szabadelvűek mellette kardoskodtak. A románság állásfoglalása eleinte megoszlott. Az unió mellett állók a magyarországi (bihari és bánáti) nagyszámú románságra gondoltak. Ogy vélték, hogy az ezekkel való egyesülés az erdélyi románság számát és súlyát fogja növelni. Az unió ellenesek közvetlen célja a románság negyedik politikai nemzetként való elismertetése volt. Ezt a célt pedig csak Erdély önállóságának megmaradása esetén lehetett megvalósítani. Később az unió-párti románság is az unió ellen fordult, főként a szászokkal szoros kapcsolatban álló Bamutiunak és újságjának hatására. A magyarellenes hangulat közben állandóan fokozódott Erdélyben. A fejedelemségek for-

radalmi szelleme és az erdélyi román jobbgáyság fokozóó elégedetlensége egyáltalán nem csendesítette a kedélyeket. Az 1846-os országgyűlés jelentéktelen úrbéri reformjai már későn érkeztek: 1848-ban a románság egységesen a magyarság ellen lépett fel. A magyar közvéleményt meglepetésként érte a románság (s általában a nemzetiségek) ilyen irányú állásfoglalása. Felelős vezetők közül csak kevesen emelkedtek túl (így Széchenyi és Wesselényi) a nemzetiségi kérdés szigorúan rendi, illetve szabadelvű részről doktrinér szemléletén: nem tudták elképzelni, hogy a faji különbözőség és ellentét az országot alapjaiban megrázó gyűlöletre képes fokozódni.

1848 tavaszán az erdélyi románság mint politikailag is képzett nemzetiség vette fel a harcot. Márciusban a marosvásárhelyi román joghallgatók az eseményeket még együtt ünnepeleék meg magyar társaikkal, azonban a balázsfalviak befolyására a Tamás napján megtartott népgyűlésen már ök is megjelentek. E gyűlés az előzetes megbeszélések jegyében zajlott le; a május 15-re Balázsfalvára összehívott népgyűlés volt hivatva a románság politikai igényeinek megfogalmazására. Itt Barnuti szava volt a döntő: a gyűlés unió- és magyarság-ellenes hangulatban egy román nemzeti komité megválasztásával végződött. Közben a magyar és erdélyi országgyűlések elfogadák az uniót. A végrehajtással kapcsolatos közigazgatási munkálatok során a magyar nemzetőrség és a románság között fegyveres összeütközésre került sor. A komité és a román határőrezredek megtagadták az engedelmséget a törvényes magyar kormánynak. Erre a magyar és a székely vidék fegyverkezni kezdett, majd a román csapatok megtámadták a magyarlakta részeket, Enyed, Torda és Zalatna magyar lakosságának véres kiirtására a magyarság a maga részéről méltó választ adott. Az anarchikus állapotnak Bem erdélyi hadjárata (1848 december) vetett csak véget. 1849 nya-

rán Kossuth lépéseket tett a románokkal való kiegyezésre, de már elkészt. A magyarok elbuktak a harcban, azonban a románság reményei mégsem váltak valóra. Hiába járt a románság szellemi vezére, ?aguna András orthodox püspök az udvarnál, hiába volt a románság hűsége Bécs iránt: a világosi fegyverletétel után magyarság és románság egyaránt az osztrák katonai diktatúra uralma alá került. A dinasztia — szokása szerint — nem volt hálás: a román felkelés vezetői, Jancu Abraham és Axente Szevér osztrák börtönbe kerültek.

A forradalmi idők politikai és diplomáciai bonyodalmai alaposan felkavarták a magyarság és a román fejedelemség viszonyát is. Moldvában rövidéletű volt a forradalom. Sturdza fejedelem ura maradt a helyzetnek s a liberális ellenzék (Negruzzi, Alexandri, Kogálniceanu és Cuza Sándor) menekülni volt kénytelen. A havaselvi megmozdulás már életképeesebb volt. A franciabarát forradalmárok (Heliade, Golescu, Rosetti, Bălcescu, Brátianu) négy hónapig uralmon maradtak. A bukásig a mozgalom alaphangja magyarelles volt s célul a román egység megvalósítását tűzte ki. Csak a viláforradalom pár lelkes híve ítélte el az erdélyi románság fellépését a forradalmi Magyarország ellen. A török-orosz diplomáciai és katonai fellépés után a havaselvi forradalom is megbukott. A kormány egyes tagjai Magyarországra menekültek és — a Duna-konföderáció fiatal gondolkörének jegyében — megpróbálták kiegyezést létrehozni a magyar és román érdekek között. Kísérletük egy elhamarkodott magyar katonai lépés miatt nem sikerült.

A magyar szabadságharc bukása után az erdélyi románság életében is csendes évtized következett. A politikai életben beállott szünet a szellemi célok felé irányította a figyelmet. A románság vezetői, Saguna orthodox püspök és a magyarbarát Leményi utódaként kinevezett Sterca-Sulutiu egyesült püspök az iskolák

számának szaporítására, az intelligencia magasabb iskoláztatására fordították a legtöbb figyelmet. Több középiskola és több száz népiskola vált így az elnyomás éveitől a románság szellemi tartalékainak alakítójává.

Ugyanekkor a fejedelemségek nagy léptekkel haladtak a politikai függetlenség útján. A forradalmak után orosz és török ellenőrzés alatt konzervatív fejedelmek (Havaselvén Stirbei Barbu, Moldvában Ghica Gergely) vették át az uralkodást, azonban mindketten rokonszenveztek a haladó pártiakkal. Tíz éves uralmukat katonai, szociális, pénzügyi és közoktatási reformok hosszú sora jelzi. Ugyanekkor a bukott forradalmak résztvevői Nyugaton, főként Párisban munkálkodtak s előkészítették a nyugati közvéleményt legközelebbi céljuk, a román fejedelemségek egyesítésének megvalósítására. Általában megállapíthatjuk a román politikának 1848-tól kezdve alapvető jellemvonását: a belpolitika síkján ellentétben álló pártok és egyének a kitűnően tájékoztatott és irányított közvélemény nyomására a nemzeti gondolat (a nagyromán egység) terén mindig egységesek tudtak maradni.

A két fejedelem megbízatása 1856-ban lejárt; az új uralkodó megválasztására azonban csak 1859-ben került sor. Hosszas diplomáciai megbeszélések után, a hazatért emigráció befolyására Cuza Sándort, a balázsfatvi népgyűlés egyik résztvevőjét mindkét fejedelemség urának választották meg. Ezzel a közjogi egyesüléshez az első lépés megtörtént. A választás alkalmával Ausztria és Oroszország az egyesülés ellen, III. Napóleon Franciaországa mellette lépett fel. 1862-ben a Porta engedélyt adott a két fejedelemség közjogi és közigazgatási egyesülésére; ekkor tartották meg az első közös országgyűlést Bucuresti-ben. Cuza fejedelem külpolitikai téren továbbra is a francia irányzathoz ragaszkodott, de ugyanekkor nem feledkezett meg a Londen-nal és a Savoyai-házzal való jóviszonyról sem. Ausztria-

ellenes magatartását jellemezte, hogy — mindaddig, míg az erdélyi román kérdés kedvezőtlen alakulása ezt meg nem akadályozta — jóindulatúan támogatta a magyar forradalmi törekvéseket is. Belpolitikáját — a súlyos és sokhelyt korrupcióra vezető párharcok ellenére is — reformtörekvések jegyében irányította. A görögországi szerzetesek hatalmas romániai vagyontesteit az állam javára kisajátította. Végrehajtotta Kogálniceanu földreform-javaslatát is. Azonban ez az intézkedés is csak felszínes gyógymód maradt s a nagybojárok tulajdonjogát csak igen korlátozott mértékben merte érinteni. A pártpolitika elhatalmasodása, a fejedelem magánélete végül is Cuza bukását idézte elő. Az ellenzék, I. C. Brăfianu, Golescu és Sturdza Demeter vezetésével lemondatta a fejedelmet. Céljukat — pártatlan és európai tekintéllyel rendelkező dinasztia trónraemelését — a nagyhatalmak beleegyezésével valósították meg. Így 1866-ban a katolikus vallású Hohenzollern-Sigmaringen Károly herceg (a porosz király és III. Napoleon rokona) minden különösebb nehézség nélkül elfoglalta a román fejedelemség trónját.

Erdélyben Cuza fejedelemségének első éveiben, 1860—61-ben újra kiélesedett az elnyomás alatt a meg egyezési lehetőség sok biztató jelét mutató magyar-román viszony. A fejedelemségek egyesítése aktuálisá tette a nagyromán politikai egység megvalósításának először 1848-ban a frankfurti birodalmi gyűlésen felmerült gondolatát. Az erdélyi Papiu Ilarion 1860-ban memorandummal hívta fel a románság e legfontosabb kérdésére Cuza fejedelem figyelmét. ?aguna püspök is újra a politikai arénába lépett s a bécsi államtanács ülésein vetette fel a románság politikai igényeit. Mikor Ferenc József császár 1860-ban az „októberi diplomá”-val letért az abszolutizmus útjáról, s ezzel az erdélyi autonómia is életbe lépett, a románság reményei újra feléledtek. Nagy többségük ekkor a román vezetés alatt

autonom Erdély megalkotását már csak átmenetnek tekintette a Romániához való államjogi csatlakozás felé. Velük ellentétben Saguna püspök az osztrák elgondolás híveként az udvar federalista jellegű állameszméje mellett tett hitet. A magyarországi románság vezetői (Gozsdu, Vlád, Popovici) kitartott a magyar állameszme mellett. Az intranzigens csoport vezetőjének, Baritiu-nak, a „Gazeta” szerkesztőjének hatására az erdélyi románság többsége az 1861 januárjában megtartott nagyszebeni nemzeti kongresszuson a balázsfalvi népgyűlés folytonosságaként kimondotta a román nemzetnek a többiekkel való egyenjogúságát. A gyulafehérvári magyar-szász-román értekezlet többsége viszont a 48-as magyar gondolat (unió) jogfolytonossága mellett foglalt állást. Az uralkodó a gyulafehérvári álláspontot nem fogadta el, hanem az „októberi diploma”, illetve a „februári pátens” értelmében 1863 július 1-re összehívta az erdélyi tartományi gyűlést. A gyűlésen a választott és regalista képviselők aránya így oszlott meg: 57 román, 54 magyar és 43 szász. A magyarság az oktrojált alkotmányt nem fogadta el s képviselői a gyűlésen nem is jelentek meg. Így az erdélyi magyarságot a Reichsrat bécsi ülésein sem képviselte senki. A szebeni Landtag a románságra nézve elrendelte a teljes politikai egyenjogúságot, a román nyelvnek a magyar és német mellett egyenjogú államnyelvként való használatát és a két román egyház egyenjogúsítását. A román intelligencia az 1863—67 közötti időkben e törvények szellemében — tanultsági fokától szinte teljesen függetlenül — nagy szerepet kapott az erdélyi államélet és közigazgatás minden terén. A nagyszebeni görög keleti püspökség, Saguna stalluma, érseki rangra emelkedett (1864). Egyháza két új püspökséggel gyarapodott Aradon és Karánsebesen.

Az erdélyi politikai helyzet, az egységes román fejedelemség megalakulása, a románság irányában állan-

dóan növekvő európai rokonszenv azt a reményt keltették az erdélyi románságban, hogy céljuk, Nagyrománia, a megvalósulás előtt áll. A magyar politikai bölcsesség azonban sikert ért el: Deák húsvéti cikkének hatására (1865) az uralkodó feloszlatta a Landtagot s a 48-as jogfolytonosság alapján összehívta Kolozsvárra az országgyűlést, hogy az az unió ügyében végleges döntést hozzon. Az országgyűlés újból elfogadta az uniót; így a magyar országgyűlésbe 1866-ban a többiekkel együtt 38 román képviselő is felutazott az ország fővárosába. Most a románság eddig legharcosabb csoportja, Bariiu és hívei léptek passzivitásba. Saguna érsek továbbra is megmaradt a politikában való tevékeny szereplés mellett. Politikai híveivel (köztük Sterca-şuluUu püspökkel) mindent elkövetett, hogy az udvart a magyarsággal való megegyezésről lebeszélje. Munkája azonban nem vezetett célra. A románság utolsó reménye ekkor a kezdődő porosz-osztrák feszültség és a romániai trónváltás volt. Baritiu és társa, Ratiu román ügyvéd a kormányzékttól román sorkatonaság felállítására kért engedélyt. 1867 azonban hosszú időre véget vetett az ilyen reménykedéseknek. Erdély visszatérése természetes politikai otthonába, a „hegyeken túli” román dinasztia megalapítása, a magyarság és uralkodójának megegyezése az erdélyi románság helyzetét teljesen új alapokra helyezte.

V. MAGYARORSZÁGBAN.

A politikai hatalom Magyarországon újra a magyarság kezébe került. A múlt tanúsága alapján az államalkotó magyarság az ország rendjét az „egységes és oszthatatlan magyar nemzet“ elvén építette fel. Levonta azonban a múltból a következtetéseket a nemzetiségek-

kel való politikai bánásmódra vonatkozóan. Már 1868-ban napvilágot látott négy törvény, melyek világosan mutatták, hogy a kiegyezést megalkotó nemzedék milyen magas és emberies szempontokat tartott szem előtt p. o. a románsággal való viszonyának elrendezésekor.

A *IX. t. c.* szabályozta az orthodox (görög keleti) egyház jogállását. A szerb és román egyház szétválasztásával kiküszöbölte a magyarországi románság legnagyobb panaszát a szerb egyházi főhatóság hatásköri túlkapásait illetően. A törvénycikk az egyházi belső autonómia megalkotásával az egyházon belül is hatalmas befolyást biztosított a — nem mindig államhü — világi elemeknek. E törvénycikk alapján §aguná érsek kiadta, „Statutul Organic” címen a görögkeleti egyház egyházszervezeti rendjét. A *XXXIX. t. c.* az egyesült (görögkatolikus) egyház ügyeit rendezte. Elismerte a fogarasyulafehérvári egyházfő érseki címét. Egyházát megerősítette a nagyvárad, szamosújvári és lugosi püspökségek felállításával. Elismerte az egyházi zsinat püspök-, illetve érsek-jelölő jogát. A *XXXVIII. t. c.* részletesen intézkedik a községi iskolák szervezéséről, majd 58. §-ában így intézkedik: „Minden növendék anyanyelvén nyerve az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike.” Ezzel lényegében az iskola-fenntartóra bízta a tanítás nyelvének meghatározását.

A kiegyezés utáni évek legjelentősebb alkotása, a „nemzetiségi törvény” néven általánosan ismert *XLIV. t. c.* megalapozta a magyar állam és valamennyi nemzetiségének viszonyát. Részletesen intézkedett az államnyelv, a törvények különböző nyelven való közzététele, a törvényhatóságok, községek, bíróságok, iskolák, egyetemek nyelvhasználata ügyében. Kimondotta, hogy közhivatalok elnyerésénél egyedül a képesség számít; az anyanyelv semmilyen akadályt nem jelenthet. Ezek a törvényadta jogok európai mértékkel is széleskörűek voltak. Többet a kormányzat nem adhatott, ha nem

akarta az ország területi épségét belátható időn belül veszélynek kitenni. A románság politikai igényei fejlődéstörténetének, főként a Balázsfalván és Nagyszebenben elért eredményeknek és a romániai politikai eszmeáramlatok célkitűzéseinek ismeretében természetesnek látszik, hogy a románság képviselői nem fogadták el már a törvényjavaslatot sem. A többi nemzetiségi képviselővel együtt ők is aláírták az ellenjavaslatot, mely I. §-ában a törvény „egységes és oszthatatlan Magyarországá” helyett az ország területén a nemzetiségi eloszlásnak megfelelő hat (magyar, román, rutén, szerb, szlovák és német) egyenjogú politikai nemzetre építette volna fel az államrendszert. Ezen alapelv határozta meg igényeiket a hat államnyelv és az anyanyelv közhivatali használatának terén is. A képviselőház a javaslatot nem fogadta el, mire 1869-ben a román képviselők Szerdahelyt megtartott értekezlete (a történelmi Erdélyre vonatkoztatva) majdnem egyhangúan a politikai passzivitás mellett foglalt állást. Az ugyanitt megalakult román nemzeti párt működését a kormány betiltotta. Az aktivisták kis csoportja, Saguna vezetésével, továbbra is résztvett a képviselőház ülésein; a passzivisták (Baritiu, Ratiu és Micelariu vezetésével) visszavonultak a magyar politikai élettől, de élénk kapcsolatot tartottak fenn a romániai vezető körökkel. Súlyosbította a helyzetet, hogy az alsóbb állami közigazgatás figyelmen kívül hagyta a nemzetiségi törvény rendelkezéseit, a kormány intézkedései pedig alkalmatlan pillanatban tanúsított látszaterélyességre, alapvető kérdések (népiskolák állami támogatása a magyarlakta és magyar szórvány vidéken!) figyelmen kívül hagyására mutattak. Így az aktivisták szerepe fokozatosan csökkent, majd Lónyai Menyhért miniszterelnök és az új görögkatolikus érsek, Vancea János közeledési kísérletének (1872) sikertelensége, illetve Saguna halála (1873) után jelentéktelenné vált. Az ellentétet fokozta az 1874-es választójogi

törvény (XXXIII. t. c.), mely szigorú cenzus felállítással a szegényebb néposztályokat (köztük a románok többségét is) kirekesztette a választók közül.

A román fejedelemség életében bekövetkezett nagy politikai változás így elégedetlen román tömegekben talált Erdélyben visszhangra. Károly fejedelem, aki Bismarck útbaigazítása alapján s a román nemzeti célkitűzéseknek megfelelően uralma célját a Portától közjogiilag még mindig függő fejedelemség teljes függetlenségének kivívásában látta, 1877-ben az európai politika színpadára lépett. Az országa hadseregével és pénzügyeivel komolyan foglalkozó uralkodó és hű tanácsosa, Brátianu — Viktor Emmánuelhez és Cavourhoz hasonlóan — úgy látta, hogy csak katonai fellépés és áldozat fordíthatja az országra a nagyhatalmak kedvező pillantását. 1877-ben az orosz-török háború megindulásakor Románia átengedte az orosz csapatokat és május 10-én az országgyűlés kikiáltotta a fejedelemség függetlenségét. Amikor pedig az orosz erők Plevna várát nem tudták elfoglalni, a román hadsereg is harcba lépett, elismerésre méltó sikerrel. Bár a san-stefanoi és berlini tárgyalásokban Románia csalódott (Besszarábia Oroszországhé maradt), a háborúból Románia függetlenül, tekintélyben meggyarapodva került ki. 1881-ben, amikor Erdélyben a két román párt egyesült a magyarság elleni harcban, egy, az 'európai nagy politikában is számottevő ország tette Károly fejedelem fejére a királyi koronát.

Az új román királyság külpolitikáját egyrészt a szomszédos nagyhatalmakkal (Oroszország, Monarchia) és a Németországgal való viszony *realitása*, másrészt a nyugateurópai nagyhatalmak (elsősorban Franciaország) jóindulata megnyerésének és a nagyromán egység megvalósításának politikai *célkitűzései* határozták meg. Oroszországgal szemben — a berlini kongresszus csalódásának eredményeként — a román diplomá-

cia egyelőre az érdektelen jóviszony állapotát igyekezett elérni. A Monarchiával való viszont külpolitikai téren Romániának a hármasszövetséghez való csatlakozása (1883) törvényesítette. A román közvélemény azonban — jogosan — nemzeti célkitűzésének legfőbb támogatóját Franciaországban látta. A nem-hivatalos Románia elítélte a német külpolitikai tájékozódást s állandóan kapcsolatban maradt a francia politikai és szellemi élettel. A 48-as francia-barátoknak és követőknek a hatvanas évek után hatalmas tábora támadt. A román fiatalság valósággal előzönlötte a francia egyetemeket; politikai, gazdasági, szellem- és természettudományos szakembereik (élükön a rendkívül agilis és sokoldalú Jorga Miklóssal) műveik könyvtárra menő hosszú sorában ismertették meg a francia közéletet hazájukkal és politikai céljaikkal. Elsőrendűen ügyes módszerrel, mindig a francia közvélemény érdeklődésének, szellemi attitűdjének megfelelően végezték felvilágosító munkájukat. így elérték — sokat köszönve a hasonló jellegű magyar munkásság teljes hiányának — hogy a XIX. század végére a románság ügye a francia közvéleményben súlyos szavú pártfogókra talált. Munkájuk igazi jelentőségét a párizs-környéki béketárgyalások említésével mérhetjük le teljes történelmi mértékkel.

A román hivatalos körök 1914-ig kitartottak az 1883-as szerződés mellett. Mindamellett azonban, titkon és nyíltan, állandóan támogattak minden olyan erdélyi és romániai társadalmi, tudományos és pénzügyi megmozdulást, melynek célja a nagyromán egység szolgálata volt. Ezek közül időben első az „Astra” néven ismert, romániai alapítású, de komoly tényezővé Erdélyben vált közművelődési egyesület. Célját, a nemzeti egység gondolatának terjesztését és a közművelődés fejlesztését tanulók segélyezésével, pályadíjakkal, kiállításokkal, irodalmi összejövetelekkel és folyóirattal (Transilvania, 1868) érte el. A szellemi téren működő

Astra mellett anyagiakban az „Albina“ bank dolgozott a románság érdekében. A nagy befolyással rendelkező pénzügyintézet — melynek alapításában Saguna is részt vett — a román kézen lévő földbirtokok szaporítását, termelésének befektetésekkel való fokozását kamatmentes kölcsönök juttatásával valósította meg. Hivatását a magyar kormányzat egyoldalú, csak az állampénzügyekkel törődő adó- és földbirtok-politikája következtében a magyarság szempontjából katasztrofális sikerrel teljesítette. — A francia és német egyetemeken nevelkedett, a magyar szellemiségtől teljesen elidegenedett fiatal román generáció hírlapja, a „Tribuna”, az erdélyi románságnak kimondottan politikai színezetű, harcos szócsöve volt. Első szerkesztője, az erdélyi román irodalom egyik legkitűnőbb tagja, Slavici János, 1884-ben, a lap alapításakor tért vissza tízéves romániai tartózkodásából; el volt telve a hivatalos román külpolitika iránti elégedetlenséggel s a román politikai egység gondolatával. Lapjának hangja fokozatosan, de visszavonhatatlanul lehetetlenné tett minden közeledési kísérletet. Igen nagy szerepe volt a híres, évekig húzódozó Memorandum-ügy alakulásában is.

1882-ben, egy évvel az aktivista és passzívista erdélyi román pártok egyesülése után, a párt az egyesülést kimondó határozat alapján kiadott (BariUu szerkesztésében) egy memorandumot. A memorandum könyvalakban, német nyelven jelent meg és az erdélyi románság politikai és kulturális sérelmeit foglalta össze. Követelései között szerepeltek: a nemzetiségi törvény revíziója, a román nyelv hivatalos használatának elrendelése az igazságszolgáltatásban és közigazgatásban, román tisztviselők alkalmazása, teljes egyházi autonómia, román tannyelvű állami iskolák és közművelődési egyetek felállítása. A párt elhatározta, hogy a dualizmus politikai keretei között Erdély autonómiájáért fog küzdeni. A román politikusok egyrésze (köztük Babes

és Mocsonyi) Baritiu hangját túlságosan élesnek találták s elítélték, azonban a kormány részéről nem történt intézkedés. Így az egész ügy elalvófélben volt, amikor 1887-ben a „Tribuna“ újra felhívta a románság követeléseire a figyelmet. Slavici a cél érdekében mozgósította romániai összeköttetéseit is, főként az akkor ellenzéken lévő liberális pártvezért, Sturdza Demetert. A sajtóban és az egyetemi diákság körében folytatott propagandájuk hatására az 1891-es bucurești-i diáknagygyűlés elhatározta, hogy a román egység szolgálatába állítja erőit s egy harcos, politikai célkitűzésű egyesületet alapít. A teljes nevén „A románok szellemi egységének ligája“-nak nevezett, „Liga cultural“ néven közismert egyesület a román közvélemény és Európa előtt felvette a harcot a román irredentáért.

Ugyanekkor élesebbé vált a magyarországi román sajtó magyarelles hangja is. A magyar bíróságok ennek következtében sajtóperekben több súlyos ítéletet hoztak. Az ítéletek, valamint a Liga működésének hatására az erdélyi képviselők elhatározták, hogy a Memorandumot az uralkodó elé terjesztik.

A romániai egyetemi ifjúság azonban megelőzte a magyarországi politikusokat és 1891-ben „Memorandum-mai fordult Európa közvéleményéhez, főként a jövőndő vezetőkhoz, az ifjúsághoz. A memorandum a dákok-román kontinuitás szemlélete alapján ismertette az erdélyi románság történetét, a magyarság elnyomó politikáját. A történeti fejtegetések után az 1867-es közjogi helyzettel foglalkozott, kiemelve a magyarság részéről elkövetett törvénysértéseket. Különlegesen éles hangon tárgyalták a románság sérelmeit egyházi, közigazgatási, igazságszolgáltatási és iskolapolitikai téren. Írásuk — a román ifjúság kiváló külföldi kapcsolatai következtében — nagy feltűnést keltett egész Európában, de különösen a két „latin testvérállamban“, Franciaországban és Olaszországban. A romániai memorandum meg-

jelenése után már az erdélyiek sem késlekedhettek. 1892-ben megszerkesztették (nagyjából az 1882-es elvek alapján) Memorandumukat s azt — a magyar kormányzati szervek megkerülésével s a Lueger-vezette magyarellenes osztrák klerikális párt támogatásával — be öhajtották nyújtani az uralkodónak, mint az összbirodalom császárának. Sérelmeiket általában véve közjogi alapon állították össze. Kifogásolták a választójogi törvényt, a nemzetiségi törvényt, az egyházi és iskola-politikát, a sajtótörvényt, az agrárpolitikát, a gyülekezési jog szabályozatlan voltát és a román egyesületekkel való bánásmódot. Az alapvető hibát a magyarság nemzetiségi politikájában, a magyarosítási szándékban jelölték meg. Az uralkodó a küldöttséget, alkotmányos meg-gondolások alapján, nem fogadta s a memorandumot a kabinetiroda felbontatlanul a magyar kormánynak küldötte meg. A magyar kormány, szintén felbontatlanul, szerkesztőjének, Ratiu-nak címére továbbította.

Az erdélyiek Bécs-járásával egyidőben válaszolt a magyar egyetemi ifjúság egy „Válasz”-szal a román ifjak memorandumára. Ezen írásmű tudománytalan öszszeállításával nem gyakorolhatott hatást Európában. „Mesékkal gyermekeket és a tudatlanságot lehet félre-vezetni. Hazugsággal az együgyűeket és hiszékenyeket“ — jelenti ki, majd a francia és német közvéleményben . akkor teljesen ismeretlen Szt. Istvánra hivatkozik, végül felhívja a figyelmet a magyart és románt egyaránt fenye-gető pánszláv veszedelemre. A magyarországi román egyetemi ifjúság propaganda szempontjából ügyesebb, tudományos szempontból — látszatra legalább is — komolyabbnak tetsző „Replique”-jében adta meg vá-laszát. Magyarság és románság viszonyát a jövendő évtizedekre ebben vázolták fel: „Elnyomó és elnyomott között, rabszolga és rabtartó között senki sem látott s nem is fog soha látni barátságot.” A magyar bíróság az erdélyi Memorandum és a Replique szerkesztőit ösz-

szesen 32 évi börtönre ítélte, az uralkodó azonban a magyar kormány javaslatára egy év múlva közkegyelmi jogot gyakorolt. A bírói eljárás eredménye, a sérelmek tudomásul sem vétele, a „Válasz“ komolytalan hangja mind hozzájárultak ahhoz, hogy 1896-ban az ezredévi ünnep alkalmával Magyarországot itthon és Európában nemzetiségei részéről összpontosított támadás érte. A nemzetiségek megtagadták a „magyar állam ünnepén” való részvételt; az európai sajtó és tudományos élet nagy része az elnyomottak tömegei felett szuronyerdőben ünneplő, feudális ország képét tárta olvasóközönsége elé.

A millenáris ünneplés ködfátyla, a harmincmillió magyarországról szóló bűnös álm nehezen szállt el. A magyarságot hatalma teljében érző magyar társadalom az őt magát, magyarságát közvetlenül érintő problémákat sem vette észre. Nem látta meg, hogy évente sokezer magyar paraszt is reménytelennek látta az életet a saját országában s hagyta azt el a visszatérés minden reménye, később vágya nélkül. Az irodalom magyarsága fokozatosan vesztett erejéből-ízéből. A parlamenti közjogi harcok évtizedei elterelték a felelős tényezők figyelmét az ország súlyos szociális problémáiról, a Monarchia katonai erejének megengásáról, az európai közvélemény gyűlölködő hangulatáról. A nemzetiségi kérdés, a román kérdéssel együtt, hasonló sorsra jutott. A probléma mély politikai, népi és diplomáciai hátterét alig egynéhányan vették észre. Általában a közigazgatás és közrendészet egyszerű kérdésének tekintették ezt a súlyos kérdést is. Pedig az ellenfél alaposan felkészült a véglegesnek tetsző leszámolásra. A belpolitika nehézségei és az 1907-es súlyos parasztlázadás zavarai között vergődő Románia és közvéleménye nemzeti célkitűzéseiről a legsúlyosabb órákban sem feledkezett meg. A Jorga Miklós irányításával új életre kelő Liga, a magyarországi román irodalom (Goga Oktavián, Cosbuc)

népszerűsége Romániában fokozatosan aláásták a hármasszövetséghez ragaszkodó román diplomácia s a mindig németbarátnak tartott Károly király tekintélyét. Az 1906-ban megrendezett bucureşti-i nemzeti kiállítás az állami támogatás súlyával állott a román irredenta céljainak szolgálatába. A kiállítás anyagában Magyarország neve nem szerepelt s az erdélyi románokat mint „határon túli románok”-at nevezték meg. A magyar belpolitikai életben olaj volt a tűzre Apponyi Albert 1907-ben beterjesztett népiskolai törvényjavaslata.

A belpolitika viharait csak táplálták a külpolitikai élet eseményei. Bosznia annexiója után nyilvánvalóvá lett, hogy Oroszország és a Monarchia között előbb-utóbb fegyveres összeütközésre kerül a sor. Ennek következtében mind a Liga, mind a magyarországi román sajtó fokozni kezdte tevékenységét. Ferenc Ferdinánd és környezetének széles körökben ismert elgondolása a dualizmus megszüntetéséről és a nagy-osztrák federalista állam megalkotásáról a románság körében is jogos reményeket ébresztett. Azt sem tartották kizártnak, hogy a trónörökös, trónralépte után, Erdélyt Romániához csatolja, hogy így a megnagyobbodott Románia szorosabb államjogi kapcsolatba lépjen „Gross-österreich“-hel. Erre mutattak Czernin gróf és a francia barát Filipescu tárgyalásai, valamint a memorandumper egyik vádlottjának, Popovici Aurélnak propaganda-munkássága. A romániai közvélemény érzelmeinek hatalmas rokonszenvtüntetéssel adott kifejezést a trónörökös romániai látogatása alkalmával (1909). Évente többszázezer koronát kitevő összegek lépték át a román határt, hogy az erdélyi románság ellenállóképességét, társadalmi megmozdulásait támogassák. A román pénzvilág és arisztokrácia semilyen összeget sem sajnált akkor, amikor az erdélyi románokról és Nyugat-európa közvéleményéről volt szó. A romániai közvélemény erősen aktív fellépése mellett érezhetővé vált,

hogy az orosz diplomáciai élet is kilépett tartózkodó magatartásából. A magyarországi nemzetiségek együttműködésének szorosabbra válása mögött lehetetlen nem meglátnunk a cárok külpolitikájának működését. A Monarchia és Románia, valamint a magyar állam és a románság viszonyát a végletekig kiélezte a hajdúdorogi magyar görögkatolikus püspökség felállítása. A románság ebben a görögkatolikus románok ellen irányuló burkolt magyarosító szándékot látott. A Liga és Jorga újra felhívta Európa figyelmét a magyarországi románság sorsára; a hazai sajtó is éles polémiába kezdett. Az agitáció eredménye volt az a merénylet, melyet két évvel később 1914 tavaszán Miklóssy hajdúdorogi püspök ellen elkövettek; a merénylet tettese, egy román fiatalember, Oroszországgal is kapcsolatban állott.

1913-ban már nyílt titok volt, hogy fegyveres összetűzés esetén Románia nem váltja be az 1883-as szerződésben vállalt katonai és diplomáciai kötelezettségeket. A második Balkán-háborúban Románia a Monarchia kifejezett ellenzése ellenére is megtámadta Bulgáriát s tőle megszerezte Dobrudzsa déli részét. A háborút befejező béketárgyalásokon ugyan még a németbarát Maiorescu, Románia legkiválóbb diplomatája elnökölt, azonban a Monarchia érdekeit és kívánságait nem teljes mértékben tartották szem előtt. A világháborút megelőző diplomáciai tárgyalásokon az osztrák-magyar külügyminisztérium is észrevette, hogy csak Károly király és közvetlen környezete ragaszkodott a régi kötelezettségek megtartásához, ők sem azért, mert a román nemzeti célokat ezen az úton inkább vélték megvalósíthatóknak; inkább a XIX. század szerződés-tiszteletének becsületérzéséből. A Szerbiával való ellenségeskedések megindulása után a Monarchia felhívta a román kormány figyelmét arra, hogy az 1883-as szerződés alapján teljesítenie kell szövetséges! kötelezettségeit, ha a Monarchiát támadás éri valamely mindkét országgal

határos harmadik hatalom részéről. A Monarchia Oroszország hadüzenetét ilyen esetnek tekintette volna. Románia döntését az augusztus 4-én megtartott koronatanács hozta meg. A német-ellenes Brătianu Ionel fellépésének hatására Károly király engedett s a koronatanács úgy döntött, hogy Románia semleges marad. A határozat szerint a koronatanács a Szerbiával kitört konfliktusban a Monarchiát tekintette támadó félnek; a casus foederis pedig nem következik be az 1883-as szerződés szerint akkor, ha a szerződő felek valamelyike a támadó fél. A Monarchia másnap Oroszországnak is hadat üzent.

A hazai románság, vezetőségének határozata folytán, teljesítette állampolgári kötelességét s ellenkezés nélkül végrehajtotta a mozgósítási parancsokat. A belpolitikai harc is csendesebbé vált. A magyarországi román politikusok, köztük Goga, Vajda-Voevod, Lucaiu, egymásután tettek hűségnyilatkozatot a dinasztia mellett. Nem csökkent azonban az irredenta mozgalma a Kárpátokon túl, a „Tara”-ban. Az entente pártjának működését már a háború elején elősegítette Károly király halála 1914 őszén. Utódját és unokaöccsét, Ferdinándot elődjének családi hagyományai, kötelezettségei már nem terhelték; felesége pedig az orosz és angol dinasztiával állott rokonságban. A hivatalos román közélet lassan átalakult; a német-barátság nyomai fokozatosan eltűntek. Carp és Stere, kik 1914-ben a beavatkozás, most a semlegesség mellett szálltak síkra, mind kevesebb befolyással rendelkeztek. A közvélemény irányítása az entente-barát Filipescu és Take Jonescu kezében volt. A román külpolitika hivatalos irányítója, Brătianu, nem döntött mindaddig, míg nem kapott biztosítékot a szövetséges hatalmaktól. Végül is 1916 augusztusában a külügyminiszter titkos szerződést kötött az entente-tal. A szövetségesek, Románia hadbalépése esetére, szerződéssel vállaltak kötelezettséget, hogy

Romania megkapja: Erdélyt a bihari hegyek nyugati peremvidékével (a későbbi trianoni határvonalától kb. 20—30 km-nyire nyugatra), Bukovinát, az egész Dobrudzsát és a Bánságot. A még mindig habozó békepártot Oroszország igen határozott fellépése sarokba szorította; így augusztus 27-én megérkezett a Ballhausba Románia hadüzenete.

Az osztrák-magyar diplomácia 1914-ig nem hitt Románia hűtlenségének lehetőségében. 1916-ig nem hitte, hogy Románia feladja semlegességét. Információja alapján a legfelsőbb hadvezetés nem számolt román katonai beavatkozással. Conrad tábornagy, aki pedig nagy figyelmet szentelt a szintén szövetséges Olaszország felé eső határ megerősítésére, a román határon nem erősített. Sőt jelentős katonai erőt sem vont össze a hadvezetőség a román határra. Az osztrák-magyar csapatok a meglepetésszerű román támadás elől a Maros vonalára vonultak vissza. Azonban a kezdeti sikerek után a román hadsereget súlyos vereségek érték: a Mackensen vezetése alatt harcoló német-bolgár és a Falkenhayn parancsnoksága alatt működő német-osztrák-magyar csapatok északon és délen tönkrevették a román erőket. Október 20-án már nem volt román katonai terület Magyarországon, a központi hatalmak csapatai a romániai hevenyészett erődvonalak áttörése után december 6-án bevonultak București-be. A román haderő 1917 folyamán Dél-Moldvában felvette a harcot, majd Márásesti-nél (Focscani közelében) orosz segítséggel megállította az előnyomuló csapatokat. Amikor a forradalmi Oroszország békét kért, Románia sem tehetett mást, mivel egyedül nem tudott volna ellenállani a központi hatalmak nyomásának. Az 1918 májusában megkötött bucuresti-i békében Romániától Magyarország javára (stratégiai elgondolások alapján, a hadvezetőség javaslatára) a határ mentén 42 községet szakítottak el. Bulgária igényeit a tárgyalásokon csak

részben elégítették ki: Dobrudzsa felét kapta meg Romániától. Czemin osztrák-magyar külügyminiszter közbenjárására Németország lemondott a hűtlen dinasztia trónfosztásáról is. A békeszöveg ratifikálására és végrehajtására már nem került sor. Sőt, Románia megszállotta Besszarábiát, a szétbomló cári birodalom akkor gazdátlan tartományát.

Nem hajtották végre azokat a rendeleteket sem, melyeket a magyar közoktatási kormányzat hozott a román betörés alkalmával államukhoz hűtleneknek bizonyult román tanerőkkel szemben. A magyar kormány a határ mentén oly „kulturális zóna” felállítását rendelte el, melyben az eddig egyházi és községi kezelésben volt iskolák az állam kezébe mentek volna át. A román egyházi főhatóságok, melyek állandó összeköttetésben maradtak a lasi-ba menekült román kormányral, a tanácskozásokat elnyújtották. Mikorra pedig a magyar állam erősebben léphetett volna fel, már késő volt.

1918 szeptember végén a bucaresti-i béke eredményeivel amúgy is elégedetlen Bulgária letette a fegyvert. Október elején az osztrák parlamentben a cseh képviselők bejelentették Csehország elszakadási szándékát a Monarchiától. Erre 16-án Károly császár és király manifestummal ígéretet tett a dualisztikus Monarchiának föderatív állammá való átalakítására. Egyben a Wekerle-kormány közbelépésére kijelentette, hogy a manifestum Magyarországra nem vonatkozik. 17-én hangzott el Tisza István híres bejelentése a háború elvesztéséről. 18-án Vajda-Voevod Sándor a magyar parlamentben bejelentette, hogy a magyarországi románság maga óhajtja meghatározni állami hovatartozandóságát. Az október 31-i forradalom után a románlakta részeken is megalakultak a nemzeti tanácsok. A chaotikus rendszertelenségben dolgozó magyar és nemzetiségi nemzeti tanácsok között eleinte megvolt az egyetértés, azonban a katonai összeomlás után a románok teljes eréllyel lép-

tek fel. November 12-én megalakult az egységes román nemzeti tanács Nagyváradon, majd onnan pár nappal később Aradra tette át székhelyét. A tehetetlen Károlyi-kormánynak tárgyalásokat kellett kezdenie a románsággal. A román nemzeti tanács azt kívánta, hogy a magyar állam adja át neki a főhatóságot azon a területen, melyet az 1916-os szerződésben a szövetséges hatalmak Magyarország területéből Romániának ígértek. A Károlyi-kormány megbízottja, Jászi Oszkár ellenjavaslatot tett. Elismerte e román nemzeti tanácsot egyenrangú tárgyaló félnek s felkínálta a román többségű vármegyék és járások területét. Javaslatát a románok nem fogadták el s november 20-án kiáltványban fordultak a győztes nagyhatalmakhoz. Ugyanekkor Ferdinánd király mozgósította a román hadsereget. Három nap múlva a román csapatok újra átlépték a határt. 1918 december 1-én Gyulafehérvárott az erdélyi románság kimondotta Romániával való csatlakozását. Hamarosan követték őket az erdélyi szászok és a bánáti románok is.

Az eseményeket még tovább is nyomon követhetnénk, azonban a címben olvasható „történet” szó utunkat állja. Már a világháború korszakát sem tudjuk mindig a történeti múltat megillető tárgyilagossággal szemlélni. Az 1918 utáni évekre ez fokozottan vonatkozik. S a gyulafehérvári határozat alkalmas határnak is kínálkozik: az erdélyi románság ekkor érte el hosszú évtizedek politikai küzdelmeinek eredményét.

A magyarság 1918-ban játszmát veszített, mert saját legegésőbb sebeit nem vette észre. A jövő záloga, hogy tanuljon a múlt tapasztalataiból.

IRODALOM

Munkámban — mely már természeténél és terjedelménél fogva sem léphet fel az eredetiség igényével, — túlnyomórésztben a *Gálai László és Makkai László* szerkesztésében, a Magyar Történelmi Társulat kiadásában 1941-ben megjelent „A románok története“ c. gyűjteményes munka adataira és eredményeire támaszkodtam. A magyar-román szellemi kapcsolatokra csak a politikai és társadalomtörténethez éppen szükséges mértékben tértem ki *Gálai László*nak „A magyar-román szellemi kapcsolatok” (Kincsestár 136. szám, 1942.) c. munkája alapján.

A kérdésről szóló régebbi irodalomból adatgazdagságuk miatt ma is nélkülözhetetlenek *Hunfalvi Pál*: „Az oláhok története“ I., II. 1884. c. munkája, valamint *fancsó Benedek* kötetei (Szabadságharcunk és a dáko-román törekvések, 1895. — A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. I. 1896., II. 1899. — Erdély és a nagyromán aspirációk, 1918. — Defensio Nationis Hungaricae, 1919. — A román irredentista mozgalmak története, 1920) és kisebb, propagandisztikus jellegű munkái.

Az őstörténetre vonatkozóan a magyar álláspontot a legjobban *Tamás Lajos* (Rómaiak, románok, oláhok Dácia Trajánában, Budapest, 1935) és *Alföldi András* (Dákok és rómaiak Erdélyben, Budapest, 1940) foglalták össze. Az erdélyi románság középkori történetére vonatkozó okleveles anyagot, alapos magyarázattal kiadták *Fekete-Nagy Antal* és *Makkal László* „Documenta historiám Valachorum in Hungária illustrantia” (Budapest, 1941) címen. A vajdaságok és Erdély középkori fejlődését, egymáshoz való viszonyukat feldolgozta *Elekes Lajos* „A román fejlődés alapvetése” címen (Századok, 1940). Erdély középkori települési és népességi viszonyairól összefoglaló képet nyújt a *Mályusz Elemér* szerkesztésében megjelent „Erdély és népei” c. gyűjteményes mű. A középkori magyar állam „nemzetiségi” politikájának alapvető vonásait *Guoth Kálmán* fejtette ki „A nem-magyar népelemek helyzete középkori társadalmunkban” c. értekezésében. (Hitel, 1943. 12. sz.) A részlettanulmányok közül a legjelentősebbek *Kniezsa István* munkái, különösen a „Magyarország népei a XI. században” és az „Erdély földrajzi nevei” (Erdély c. gyűjteményes mű, 1940) címűek. Az orthodoxia és a nyugati lélek ellentétéről *A. Harnack*: „Der Geist der morgenländischen Kirche im Unterschied von der Abendländischen” (Sitz. Bér. Preuss. Akad. Phil.-hist. Berlin, 1913) c. értekezésében, közelebbről *Hadrovics László* „L'église nationale serbe aux XVIe et XVIIe siècles” (Revue d'histoire comparée. Budapest, 1943) c. munkájában olvashatunk.

A protestantizmus és az erdélyi románság kapcsolatait

Révész Imre (La réforme et les Roumains de Transylvanie. Arch. Européé Centro-Orientalis, 1937. — A reformáció az erdélyi oláhok között. Debrecen, 1938), valamint újabban *Juhász István* (A reformáció az erdélyi románok között. Kolozsvár, 1940) foglalták össze. Az újkori román irodalom-történet és nyelvészet társadalmi és történeti vonatkozásaival *Gáldi László* több tanulmányában behatóan foglalkozott. (A román irodalom tájrajzi problémái. Apolló, 1935. — Les mots d'origine néo-grecque á l'époque des Phanariotes. Budapest, 1938. — XVIII. századi humanizmusunk és a románság. Budapest, 1940). A vajdasági román nemzettudat kialakulásáról *I. Tóth Zoltán* értekezett (A román nemzettudat kialakulása. Budapest, M. tört. tud. int. évkönyve, 1942). Az erdélyi románság XVIII. századi politikai és társadalmi történetére *I. Tóth András* értekezését: Az erdélyi román kérdés a XVIII. században. (Budapest, 1938). Ugyanezen kor szociális viszonyairól *Berlász Jenő* értekezett: A Mária Terézia-kori erdélyi kivándorlások szociális háttere. (Budapest, 1939) és: Az erdélyi úrbérrendezés problémái. (Századok, 1941).

A XIX. század első fele az erdélyi románság politikai és társadalmi története szempontjából még feldolgozatlan. Jancsó Benedek munkássága óta e korról összefoglaló, kritikai munka nem jelent meg. A hatvanas évkeről alapos tanulmányt írt *Mester Miklós* „Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863—64. évi nagyszebeni országgyűlésen” címen (Budapest, 1936). A román irredentista mozgalmak történetét *Polónyi Nóra* „A Liga Culturală és az erdélyi román

nemzetiségi törekvések” (Budapest, 1939) és író *Sándor* „A Tribuna és a magyarországi román közvélemény” (Kolozsvár, 1942) c. értekezéseikben dolgozták fel.

Erdély történelmi, népi, közgazdasági és társadalmi helyzetéről jó összefoglaló képet nyújt a *Deér József* szerkesztésében, a Magyar Történelmi Társulat kiadásában 1940-ben megjelent „Erdély“ c. gyűjteményes mű.

TARTALOM

I. Őstörténet	3
II. A magyar birodalomban	7
III. Az önálló Erdélyben	21
IV. Habsburg uralom alatt.....	36
V. Magyarországban	61
Irodalom	76